

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882

Cilt / Volume: 4

Sayı / Issue: 1

Haziran / June 2022

İbn Mutahhar el-Hillî'nin İmâmiyye Şîası Dışındaki Mezheplere Bakışı (“Ötekileştirici Dil” Üzerine Bazı Mülahazalar)

*İbn Mutahhar al-Hilli's View on Sects other than Imamiyya Shia
(Some Considerations on “Marginalizing Discourse”)*

Ferhat MADEN

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Samsun, Türkiye

ferhattmaden@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9671-585X>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15.03.2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12.04.2022

Yayın Tarihi /Date Published: 30.06.2022

DOI: <https://doi.org/10.48203/siader.1088163>

Atıf/Citation: Maden, Ferhat. “İbn Mutahhar el-Hillî'nin İmâmiyye Şîası Dışındaki Mezheplere Bakışı (“Ötekileştirici Dil” Üzerine Bazı Mülahazalar)”. *Turkish Journal of Shiite Studies* 4/1 (Haziran 2022): 70-98. doi: 10.48203/siader.1088163

- Bu makale, 2021 yılında On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan “İbn Mutahhar el-Hillî ve Şîî Düşüncedeki Yeri” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir. Ayrıca, tüm yoğunluğuna rağmen bu makaleyi okuma nezaketinde bulunup ortaya koymuş olduğu eleştiri ve önerilerle metnin olgunlaşmasına katkı sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. Harun YILDIZ'a teşekkür ediyorum. (This article is a revised version of the relevant part of the author's doctoral study titled İbn Mutahhar al-Hilli and His Place in Shiite Thought. In addition, despite all his intensity, I would like to thank my esteemed teacher Prof. Dr. Harun YILDIZ.)

İntihal: Bu makale, *Turnitin* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by *Turnitin*. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> mailto: turkishshietestudies@gmail.com

Abstract

In this study, the manifestations of the tendency to marginalize other sects as a result of the partiality brought about by being affiliated with a sect will be discussed on the basis of Imamiyya Shia and in the example of Ibn Mutahhar al-Hillî (726/1325). As it is known, al-Hillî is one of the most important representatives of Usûlism, which is one of the two important differentiation movements within the Shia. However, Hillî came to the fore as one of the effective defenders of the Imamiyya sect during his lifetime. Hillî, who showed an uncompromising attitude especially in the understanding of the imamate, marginalized almost all of the sects except the Imamiyya Shia. According to him, the most correct and sound way for worldly and hereafter affairs is the way of Imamiyya Shia, and no other sect should be respected in this regard. Moreover, thanks to his influence on the Ilkhanid sultan Olcaytu, Hillî is a person who managed to get the support of the state completely beyond being a respected scholar in the state. His trust in his own sect and his view towards other sects were effective in obtaining this opportunity, and this opportunity also shaped his approach towards other sects. In this context, Hillî's view of other sects other than the Imamiyya Shia will be revealed based on his works and thoughts.

Keywords: The Imamiyya, Usûlî school, Marginalization, al-Firqah an-Nâjiyah, Ahl- al Khilaf, al-Nasiba/al Nasibi.

Öz

Bu çalışmada bir mezhebe bağlı olmanın getirdiği tarafgirliğin neticesi olarak diğer mezhepleri ötekileştirme eğiliminin İmâmiyye Şîası temelinde ve İbn Mutahhar el-Hillî (726/1325) örnekliliğindeki tezahürleri ele alınacaktır. Hillî, bilindiği gibi, Şîa içerisindeki iki önemli farklılaşma hareketinden biri olan Usûlîliğin en önemli temsilcilerinden biridir. Bununla birlikte Hillî yaşadığı dönemde İmâmiyye mezhebinin etkili savunucularından biri olarak öne çıkmıştır. Özellikle imâmet anlayışında tavizsiz bir tutum sergilemiş olan Hillî, İmâmiyye Şîası dışındaki mezheplerin tamamına yakını ötekileştirmiştir. Ona göre dünya ve ahiret işleri için en doğru ve sağlam yol İmâmiyye Şîası'nın yolu olup bu hususta başka hiçbir mezhebe itibar edilmemelidir. Ayrıca Hillî, İlhanlı sultanı Olcaytu'yu etkilemesi sayesinde devlet içerisinde itibar sahibi bir alim olmanın ötesinde devletin desteğini tamamiyle arkasına almayı başarabilmiş bir şahsiyettir. Onun kendi mezhebine olan güveni ve diğer mezheplere yönelik bakışı bu imkânı elde etmesinde etkili olduğu gibi bu imkân, onun diğer mezheplere yönelik yaklaşımını da büyük oranda şekillendirmiştir. Bu bağlamda Hillî'nin İmâmiyye dışındaki diğer mezheplere bakışı, eserleri ve düşüncelerinden hareketle ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: İmâmiyye Şîası, Usûlîlik, Ötekileştirme, Fırka-i Nâciye, Ehl-i Hilâf, Nâsibe/Nâsibî.

Giriş

İslam düşünce ve mezhepler tarihinde birer beşer ürünü olarak ortaya çıkmış olan hemen her mezhep ve mensupları için bir “öteki” kavramı daima gündemde olmuştur. Mezhebi adına söz söyleyen pek çok düşünür, öteki olarak gördüğü fırka veya gruplara karşı kendi mezhebinin ve görüşlerini savunurken onları karalamayı veya eleştirmeyi daha uygun bir ifadeyle “ötekileştirmeyi” ihmal etmemiştir. Ne var ki böyle bir anlayış, aynı dinin mensupları olan farklı kesimleri/grupları müşterek bir paydada birleştirme potansiyel ve gücünden uzaktır. Bu yüzden mezhep taassubunun bir yansıması olarak tekfircilik, dışlama, aşağılama gibi kardeşlik ve birliktelik ruhunu zedeleyen olumsuz davranış ve tutumlar, tarih

boyunca acı meyvelerini vermiş ve neticede İslam çatısı altında birleşmeleri umulan Müslümanların ayrışmaları/kutuplaşmaları kaçınılmaz olmuştur.

Mezhep taassubu ile hareket eden kimler veya hangi gruplar olursa olsun, onların nazarında muhalif olarak görülen kesimlere hakaret etmek, “dinden çıkmış” muamelesi yapmak, onları küçümsemek, yok saymak, öteki saydıklarının kutsalını çiğnemek, kendi yanlışlarını muhaliflerinin doğrularına tercih etmek sıradan ve doğru davranışlar olarak kabul görecektir. Burada “ideolojik bir mezhep tasavvuru söz konusudur. Bu tasavvur için kutsal sadece kendisi, diğerleri ise batılın temsilcileridir.”¹

Teşekkül ettiği ilk dönemlerden itibaren Şîa ve taraftarlarının, “öteki” yakıştırmaları ile sürekli olarak yüz yüze kaldıkları tarihsel bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle Sünnî müellifler tarafından kaleme alınan makâlât türünden eserlere bakıldığında Şîa ile ilgili olumlu ifadeler ve tespitlere rastlamak neredeyse imkânsızdır. Hatta bazı makâlât yazarları, Şîa ve taraftarları hakkında eleştiri sınırlarını aşarak hakarete varan ifadelerde bulunmaktan çekinmemişlerdir.² Onlar için kullanılan “Râfîzî” ifadesi³ bile başlı başına diğer İslâmî gruplar nezdinde “öteki” olarak görüldüklerinin açık delilidir.⁴

Ne var ki Şîî düşünürler de kendi kurallarına göre bir “biz” ve “öteki” karşılaştırmasını yapmaktan geri durmamışlardır. Hatta kendi bünyesinde yaşanan ayrışmalar ve fırkalaşmalarda görüleceği üzere Şîîler içerisinde bile “biz” ve “diğerleri” şeklindeki bir ayrım, bahsi geçen “ötekileştirme” anlayışının tipik bir yansımasıdır. Özellikle on iki imamın imâmeti etrafında birleşen İmâmiyye

¹ Güven Ağırkaya, “Öteki Algısının Tefsirdeki Yansımaları: Şîa Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, 2020, 1440.

² Örneğin Ebû'l-Hüseyin el-Malatî, Râfıza olarak nitelediği Şîîleri, Allah'ın, Rasûlü'nün ve ashabın düşmanları olarak tanımlamakta ve açıkça tekfir etmektedir. Bkz., Ebû'l-Hüseyin el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, (Kahire 1368/1948), 18-24.

³ Râfîzî terimi, Sünnî çevreler tarafından Şîa'yı tanımlamak üzere kullanılmış olup sözlükte “bir fikir veya gruptan ayrılan kişi veya topluluk” manasına gelmektedir. İlk üç halifenin hilâfetini reddetmeleri dolayısıyla Şîîler için kullanılan kötüleme sıfatıdır. Bkz., Mustafa Öz, “Râfîzîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/396-397. Öte yandan Şîî dünyasında, üzerlerine yapışan “Râfıza” kelimesini, aşağılayıcı kötü anlamından çıkarıp övgü ifade eden bir isme dönüştürme çabalarının dikkat çekici bir tepkisel davranış olduğu söylenebilir. Bkz. Etan Kohlberg, “İmâmiyye Şîası Geleneğinde “Râfîzî” Terimi”, çev. Halil İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2/2, 2004, 123.

⁴ Sünnî makâlât eserlerinin tamamına yakınında Şîa, “Râfıza” olarak nitelenmektedir. Örnek olarak bkz., Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkati'n-Nâciyeti minhüm*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, (y.y., 1948), 19-21; Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfi'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1950/1369), 1/16; Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Abdülaziz Muhammed Vekil, (Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1968) 1/146-155; Malatî, 18-32.

firkasının mensupları kendilerini apayrı bir konumda değerlendirerek diğer tüm grupları (Şîa içerisindekiler dahil) dışlamışlardır. Bunun en temel belirleyicisi ise “imâmet” anlayışı olmuştur. Buna göre imâmete onların inandığı şekilde inanmayan herkes onlardan ayırdır ve “öteki”dir. Ötekileştirici dil, hem aşırılık hem de mezhep taassubunun bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır.

Yaşadığı dönemde Şîî düşünceye damgasını vuran ve Şîî/Usûlî düşüncesini⁵ zirveye çıkararak şahıs olarak şöhret bulan İbn Mutahhar el-Hillî (726/1325)⁶ de, kendi mezhebi İmâmîyye Şîası'nın diğer İslâmî grup veya firkaların tümünden ayrı ve özel bir konumda olduğunu savunmanın yanı sıra diğer grupları ötekileştirmesiyle öne çıkmıştır.

İbn Mutahhar el-Hillî, İlhanlı Devleti'nin Bağdat'ı düşürerek Abbasi Devleti'ni ortadan kaldırdığı hassas bir dönemde yaşamıştır. Moğol saldırılarından olumsuz etkilenmiş olan Bağdat'a nazaran daha güvenli bir şehir olan Hille'de doğup büyüyen Hillî, eğitimi için elverişli ortamı burada bulmuştur. Nitekim dönemin geleneğine uygun bir şekilde ilk eğitimini babasından alan Hillî, daha sonra farklı hocalardan dersler almıştır. Hocaları arasında Şîîlerin yanı sıra Mu'tezilî ve hatırı sayılır sayıda Sünnî alimin bulunmasıyla öne çıkan Hillî, akıl-nakil sentezine dayalı ilim anlayışını geliştirmesini ise daha çok Nasîruddîn et-Tûsî (672/1274)'nin katkılarına borçludur.⁷

Hillî, İlhanlı sultanı Olcaytu (716/1316) ile tanışmasının ardından zamanının çoğunu sultanın yanında ve özellikle de saray çevresinde geçirmiştir. Olcaytu'nun ilme ve ilim adamlarına olan düşkünlüğü sayesinde sarayda sık sık ilmî münazaralar düzenlenmiştir. Kaynaklarda Hillî'nin bazı münazaralara katıldığı ve vermiş olduğu cevaplarla diğer katılımcıları susturduğu yönünde bilgiler geçmektedir.⁸ Hatta onun, *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk* adlı eserini bu münazaralardan birisinin akabinde kaleme aldığı bilinmektedir.⁹ Bu

⁵ Hillî'nin temsil ettiği Usûlîlik ekolü, İmâmîyye Şîası'nın düşünsel gelişiminde, nakle önem verip aklı dışlamasıyla bilinen Ahbârîlik ekolüne tepki olarak gelişmiştir. Usûlî düşünürler naklin yanında akla ve akli çıkarımlara da önem veren bir ekolün temsilcileri olarak Şîî düşüncesine yön vermişlerdir. Geniş bilgi için bkz., Mazlum Uyar, *İmâmîyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, (İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2000), 64-74; Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008), 300-305; Halil İbrahim Bulut, *Şîa'da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2013), 43-44.

⁶ Hakkında geniş bilgi için bkz., Ferhat Maden, *İbn Mutahhar el-Hillî ve Şîî Düşüncedeki Yeri*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 58-82; Öz, “Hillî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/37-39.

⁷ Maden, *İbn Mutahhar el-Hillî ve Şîî Düşüncedeki Yeri*, s. 66; Ayrıca detay için bkz. Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîilik*, (İstanbul: Ötüken Yayınları 2010), 270-285.

⁸ Muhsin el-Emîn, *Â'yânü's-Şîa*, thk. Hasan el-Emîn, (Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbûât, 1403/1983), 5/399.

⁹ Hansârî, *Ravdatü'l-Cennât fi Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât*, thk. Esedullah İsmâiliyyân, (Kum: Mektebetü İsmâiliyyân, 1392), 2/284.

münazaraların en tipik özelliği, farklı mezheplere mensup düşünürlerin birbirlerine karşı üstünlük yarışına girmelerine sahne olmalarıdır. Bu durum, zaman zaman Hanefîlerle Şâfiîlerin saray çevresindeki nüfuzu sahiplenme noktasındaki anlaşmazlıklar olarak yansımışken Hillî'nin katılımından sonra ise daha çok Sünnî-Şîî tartışmalarıyla temayüz etmiştir.¹⁰ Hillî bu münazaralardaki başarısı sayesinde Olcaytu'yu etkileyerek Şîîliği benimsemesine, hatta Şîîliği bir devlet politikası haline getirmesine önyak olmuştur.¹¹

1. Ötekileştirme Bağlamında Fırka-i Nâciye, Ehl-i Hilâf ve Nâsibe Kavramları

İbn Mutahhar el-Hillî, İmâmiyye dışındaki mezhepleri, bu üç kavram üzerinden ötekileştirdiği için bunlar üzerinde durulacaktır. Öte yandan Şîî düşüncede özellikle Sünnîlere yönelik kullanılan dışlayıcı kavramlar arasında bu üçünün yanı sıra *Âmme*, *el-Mustaz'af*, *Fâsidü'l-Mezheb* gibi kavramlar da kullanılmıştır.¹²

Fırka-i Nâciye kavramı, kendi mezhebini mükemmel ve tek gerçek mezhep kabul etme anlamını barındırdığından kavramın (tarafgir) kullanıcıları tarafından sadece "kendileri" için; diğer iki kavram ise her zaman "ötekiler" için kullanılan terimler olmuşlardır. Dolayısıyla her üç kavramın da fonksiyon olarak "ötekileştirme" görevini yerine getirdikleri söylenebilir.

Hillî, üç kavramı bahsettiğimiz şekilde anlamış ve birer ötekileştirme aracı olarak kullanmıştır. Ona göre Fırka-i Nâciye sıfatı sadece İmâmiyye'ye aittir. Diğer iki sıfat ise İmâmiyye'nin dışındakileri tanımlamaktadır. Şöyle ki İmâmiyye'nin diğer fırkalardan her bakımdan üstün olduğunu benimsemiş olan Hillî, mezhebinin bu üstünlüğünün, Şîa içerisinden çıkmış fakat İmâmiyye'den farklı bir yol takip etmiş bütün gruplar da dahil olmak üzere kendilerine muhalif olan tüm fırkaları kapsadığını düşünmektedir. Hillî'ye göre 73 fırka hadisinde geçen Fırka-i Nâciye yani bütünüyle hakkı yaşatan ve kurtuluşa erme imtiyazına sahip olan yegâne fırka, İmâmiyye'dir. Çünkü onun ifadesiyle, "*Ehl-i Beyt'im Nuh'un gemisi gibidir. Kim bu gemiye binerse bilsin ki kesinlikle kurtulmuştur. Ondaki uzaklaşanlar ise yok olmuştur.*"

¹⁰ Mazlum Uyar, *Şîî Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004), 84.

¹¹ Muhsin el-Emîn, *Â'yânü's-Şîa*, 5/399; Şahin'in çalışmasının temel tezi Şîîliğin devletleşme sürecinin ilk defa bu dönemde gerçekleştiği yönündedir. Bu süreci sonuç veren aşamalar yani Olcaytu'nun Şîîliği tercih edişi, konu ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi ve bu değişimin sonuçları hakkında detay için bkz. Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîilik*, 164-193.

¹² Kavramlar üzerinden Şîî dünyasında oluşturulan Sünnî algısı ve bahsi geçen kavramların nasıl kullanıldığı hakkında bkz. Hanifi Şahin, *Şîilerin Gözüyle Sünnîler İlk Dönem Şîî Kaynaklarda Sünnî Algısı*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 190-234.

hadisinde kastedilen kimseler ancak İmâmiyye'nin mensuplarıdır. Bu yüzden bu mezhebe uyanlar kurtulacak, uymayanlar ise helak olacaklardır.¹³

Hillî'nin de aralarında bulunduğu Şîî düşünürlerin çoğuna göre İslam ümmeti, İmâmiyye Şîası ve Ehl-i Hilâf olmak üzere temelde iki sınıfa ayrılmaktadır. Ehl-i Hilâf kavramı Şîa içerisinde daha çok İmâmî Şîîler tarafından kullanıldığı için İmâmiyye dışındaki tüm mezhepleri ifade edecek şekilde geniş bir anlam çerçevesine bürünmüştür.¹⁴ Bu anlayışa göre Ehl-i Hilâf'ın en temel özelliği, İmâmiyye'nin ortaya koyduğu ve savunduğu biçimde imâmeti inkâr etmeleridir ve bu yüzden kâfir olarak hüküm giyerler. Dolayısıyla bu anlayış gereği İmâmiyye mezhebinin dışındaki hiçbir mezhep veya oluşumun hak yolunun temsilcisi olamayacağı ortadadır. Neticede cehennemden kurtuluşun ve cennete girmenin tek yolu, İmâmiyye Şîası'na tabi olmaktır. Aksi durum ise, cenneti kaybedip cehenneme gitme ile sonuçlanacaktır.¹⁵

Hillî bir ötekileştirme aracı olarak Ehl-i Hilâf kavramı yerine Ehl-i Hilâf içerisinde değerlendirilen özel bir grubu temsil etmek üzere *Nâsibî* kavramını kullanmıştır. Doğrusu Hillî'nin *Nâsibe* kavramına Ehl-i Hilâf gibi geniş bir anlam yüklediğini ve bu yüzden bu kavramı tercih ettiğini söylemek mümkündür. Bu yüzden öncelikle “*Nâsibe*” kavramının ifade ettiği anlamı ortaya koymak konunun anlaşılması bakımından daha faydalı olacaktır.

Nâsibe kelimesi sözlükte “birine karşı açık açık kötülük ve düşmanlık beslemek” anlamında kullanılmaktadır.¹⁶ Aynı kökten gelen *Nâsibî* ise, Hz Ali'ye, evlatlarına ve taraftarlarına karşı olan grupların tümüne verilen bir isimdir.¹⁷ Ne var ki başlangıçta Hz. Ali ve Ehl-i Beyt çerçevesi bir anlama sahip olan kavramın daha sonra tüm Şîîleri kapsayacak şekilde anlam genişlemesine uğratıldığını söylemek mümkündür. Yani Şîîlere karşı düşmanlık besleyen herkes *Nâsibî* sayılmıştır. Hatta buna bir ilave daha yapılarak “dinî gerekçelerle imamların (on iki imam) tamamına ya da birisine karşı düşmanlık yapan herkes “*Nâsibî*” olarak tanımlanmıştır.¹⁸ Neticede “*Nâsibe*” kavramı, İmâmiyye Şîası'nca, bu mezhebin

¹³ İsnâaşeriyye'nin diğer fırkalara karşı üstünlüğünü ispat etmek için Hillî'nin ileri sürdüğü farklı deliller için bkz. Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme fi Ma'rifeti'l-İmâme*, thk. Muhammed Reşad Sâlim, (Kahire: Mektebetü Dâri'l-Urûbe, 1962/1382), 80-145. Ayrıca Ehl-i Beyt'in Nuh'un gemisine benzetildiği rivayetlerin tahlili için bkz. Hüseyin Kahraman, “Şîa'da Bir Hidayet Rehberi Olarak Ehl-i Beyt ve “Nuh'un Gemisi” Benzetmesi”, *Marife Dergisi*, 4/3, 2004, 177-182.

¹⁴ Ehl-i Hilâf kavramının Şîî düşüncesindeki karşılığı hakkında geniş bilgi için bkz. Şahin, *Şîîlerin Gözüyle Sünnîler*, 192-197.

¹⁵ Bkz. Muhammed Bâkir b. Muhammed Tâki b. Maksûd Ali el-Meclisî, *Bihâru'l-Envârî'l-Câmia li-Düreri Ahbârî'l-Eimmeti'l-Ethâr* (Kum: Müessesetü İhyâi'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1388), 8/368-369.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1119), 1/761.

¹⁷ Bkz. Hilmi Kemal Altun, “*Nâsibî* Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, 2020, 1203.

¹⁸ Şahin, *Şîîlerin Gözüyle Sünnîler İlk Dönem Şîî Kaynaklarda Sünnî Algısı*, ss. 211-212.

dışındaki Müslümanların tamamını kapsayacak kadar geniş bir anlam muhtevasına büründürülmüştür.¹⁹

Nasibî kimseler hakkındaki olumsuz ifadeler ilk dönem İmâmiyye kaynaklarında yer almış ve daha sonra yazılan kaynaklarda da benzer sert ifadelerle aynı yaklaşım sürdürülmüştür.²⁰ Hillî'nin Nasibî kimseler hakkındaki yaklaşımı da önceki geleneğe uygun bir şekilde temayüz etmiştir.

Nâsibî bir kimse, Şîî hukuk normlarına göre kâfir hükmündedir. Bu yüzden Müslümanların kâfirlere karşı tutumları nasıl olması gerekirse Nasibîlere karşı da aynı olmalıdır. Aşağıda bu hükmün her iki grup hakkında aynı şekilde uygulanması, örnekler ışığında görülecektir.

Şîî fikhındaki genel geçer hükme göre tüm kâfirler, necis yani pistir. Bu yüzden onlarla olan sosyal ilişkilerde gayet dikkatli davranmak gerekir. Özellikle temizliğe dikkat edilmesi gereken hususlarda (taharet) kâfirlerden uzak durulmalıdır. Örneğin kâfirlere ait kaplar pis sayılmakta olup Müslümanların bu kaplarda yemek pişirmesi veya yemesi caiz değildir. Ancak başka kap bulunamadığı takdirde bu kaplar güzelce yıkanırsa bunlardan yemek yenilebilir. Yine bir Müslüman, bir kâfirlere aynı kaptan yemek yiyemez. Yine onlara ait örtüler üzerinde namaz kılınmamalıdır. Ancak yıkanması halinde bunların üzerlerinde namaz kılmak caizdir. Ayrıca kâfirlerle musafaha yapmak (el sıkışmak) caiz değildir. Eğer mecbur kalınmışsa bu durumda ellerin yıkanması gerekir. Çünkü kâfirlerle sıcak ilişki kurmak veya onlarla samimi olmak haramdır. Onlar, aşağılanmaya hor görülmeye layıktır.²¹

Şîî fikhında Nâsibî olan kimsenin hükmü inanmayan insanın hükmüyle aynıdır. Çünkü o da aynı kâfir gibi dinin en önemli sabitelerinden birini, imâmeti inkâr etmektedir. Aynı şekilde gâlilere (aşırı Şîîler) de kâfirlere uygulanan hükümler uygulanır. Onlar da kâfirler gibi necis sayılırlar. Bunun yanı sıra necislik bakımından nâsibî olan kimse ile kâfir, domuz ve köpekle eş değerdir. Bunların hepsinin salyası/tükürüğü, teri, kanı ve diğer vücut sıvıları necistir.²²

Görüldüğü üzere İmâmiyye'nin fikh anlayışında "nâsibî" kavramı, tekfir ve öteleme aracı olarak kullanılmıştır.²³ Burada oldukça katı ve dışlayıcı bir tavırdan

¹⁹ Etan Kohlberg, "İmâmî Fikhında İmâmî Olmayan Müslümanlar", çev. Hanifi Şahin, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2014), 200; ayrıca bkz., Altun, "Nâsibî Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme", 1201.

²⁰ İlgili örnekler için bkz. Şahin, *Şîîlerin Gözüyle Sünnîler*, 218-227.

²¹ Hillî, *Müntehâl-Matlab fî Tahkîki'l-Mezheb*, (Meşhed: Mecmau'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1429), 3/222-224. Aynı sert hükümler önceki İmâmî kaynaklarda da yer almaktadır. Örnekler için bkz. Şahin, *Şîîlerin Gözüyle Sünnîler*, 221-223.

²² Hillî, *Müntehâl-Matlab*, 3/224. Krş. Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak el-Küleynî, *el-Kâfî*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî, (Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1363), 3/14; Ebû Cafer et-Tûsî, *Tehzîbü'l-Ahkâm*, thk. Seyyid Hasan Horsan, (Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1944), 1/373.

²³ Altun, "Nâsibî Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme", 1201.

bahsetmek mümkündür. Bu hükümler gerçekten çok sert hükümlerdir ve bu yönleriyle bir Müslümana karşı yapılamayacak ağır dışlamaları ve tecritleri barındırmaktadır. Örneğin Hillî'ye göre Nâsibî bir kimsenin arkasında namaz kılmak caiz değildir. Hatta Hz. Ali'yi sevmesine rağmen onun düşmanlarından yüz çevirmeyen (teberrî) birinin arkasında da namaz kılınmaz. Dahası İmâmiyye'nin dışında bir Şîî mezhebine mensup birinin arkasında namaz kılmak da caiz değildir. Çünkü namazda kendisine uyulacak kimsenin sağlam bir inanca sahip olması gerekir ki böyle bir inanç, ancak bir İmâmî'de bulunur.²⁴

Şîî-İmâmiyye fihhına göre Nasibî bir kimse, hayatta iken olduğu gibi öldükten sonra da kâfir gibi muamele görmekte olup Hillî de bu anlayışta. Böylelerinin cenazesini İmâmî Müslümanlar yıkayamaz. Yine bunlar kefenlenmez ve Müslüman (İmâmî) mezarlığına defnedilmezler. Bunların arkasından dua da edilmez. Bu Nâsibî, bir İmâmî'nin yakını olsa bile hüküm böyledir, değişmez. Eğer ölen kişi, hayatı boyunca Şîa'ya açıktan düşmanlık etmiş birisi ise ve bir İmâmî de takıyye gereği onun cenazesine katılmak durumunda kalmışsa, bu durumda İmâmî (Hz. Peygamberin Abdullah b. Ubey'in cenazesinde yaptığını örnek alarak) ölünün başucunda ve mezarında dua edilirken onun için "Allah'ım! Onun karnını ve kabrini ateşle doldur, ona yılan ve akrepleri musallat et" diyerek beddua etmelidir.²⁵

Ehl-i Hilâf/Nâsibî hakkında Şîî fihhında verilen hükümlerden bir diğeri zekâtla ilgilidir. Şöyle ki, Şîî-İmâmî fakihlerin çoğuna göre İmâmî olmayan birine zekât verilemez. Hillî de bu hükme katılmaktadır. Onun ifadeleriyle bir kimseye zekât verilebilmesi için onun "Müslüman" olarak anılması yeterli değildir. Burada kesin bir inancın olması gerekir. Oysa Müslüman ismiyle anılan pek çok kimse, dinin rükûnlerinden ve asıllarından biri olan imâmete karşı çıkmakta ve gereği gibi inanmamaktadır. Böylece bunlar kâfirdirler ve zekâtı hak etmemektedirler. Eğer böylelerine zekât verilmişse bu geçerli olmaz ve iade edilmesi gerekir. Onun belirttiğine göre imamlardan nakledilen pek çok anlatım, bu hükmü desteklemektedir. Bunlardan birine göre nâsibî birine zekât veya geniş anlamıyla sadaka verilemez. Aynı şekilde Zeydîler de bundan men edilmelidir. Çünkü onlar da nâsibî sayılırlar.²⁶

Görüldüğü üzere Hillî, nâsibî kavramını imâmete kendileri gibi inanmayan kimseleri kastetmek üzere kullanmıştır. Nitekim onun Zeydiyye'ye mensup kimseleri nâsibî olarak görmesi bu tezi desteklemektedir. Dolayısıyla Hillî, İmâmiyye Şîası'nın dışındaki tüm mezhep mensuplarını nâsibî saymakta ve ötekileştirmektedir. Bu yüzden onun diğer mezheplere karşı yaklaşımını ele alırken, onlar hakkındaki bu temel yargısı dikkatlerden kaçmamalıdır. Esasen ilk

²⁴ Hillî, *Müntehâl-Matlab*, 6/204; karşılaştırma için bkz. Kohlberg, "İmâmî Fihhında İmâmî Olmayan Müslümanlar", 201.

²⁵ Hillî, *Müntehâl-Matlab*, 7/197.

²⁶ Hillî, *Müntehâl-Matlab*, 8/360-361.

dönemlerden itibaren Şîî telakkide İmâmiyye dışındaki mezheplerin tümü ehl-i hilaf olarak görülmüş ve bunlar içinde en tehlikelileri nasîbîler sayılmıştır.²⁷ Buna göre Hillî, geçmişin izini takip ederek gelenekle uyumlu bir ötekileştirme ameliyesi oluşturmuştur. Buradan hareketle Şîî düşüncedeki temel konuların kesintiye uğramadan aynen tekrar ettiğini söylemek mümkündür.

2. Hillî'nin İmâmiyye Şîası Dışındaki Mezheplere Bakışı

2.1. İmâmiyye Dışındaki Şîî Gruplara Bakışı

İbn Mutahhar el-Hillî, imâmet meselesinde İmâmiyye Şîası'nın benimsediği görüşlerin karşısında olan herkesi *Nasîbî* olarak görmektedir. Bu durumda ona göre, her ne kadar Şîa'nın ana kollarından olsalar da Zeydiyye ve İsmâiliyye gibi mezheplerin mensupları da hakiki manada mü'min değildirler. Bu fırka mensupları, hakiki manada mü'min sayılmadıklarından, doğal olarak Şîî fikhının pek çok hükmünün menfî anlamda muhatabı kabul edilmişlerdir.

Ancak burada ifade edelim ki Hillî adı geçen Şîî gruplara yönelik ortaya koyduğu bu menfî yaklaşımını kelâm eserlerinde ifade etmemektedir. Hatta o, İmâmiyye Şîası dışındaki Bâtîniyye, İsmâiliyye ve Nusayriyye gibi gruplara karşı sert tavır takınmaktan uzak durmuş, hiç olmazsa üzerlerine çokça gitmemiştir. Muhtemelen o, bu tavrı ile tarih boyunca her zaman en büyük hasımları olarak gördükleri Sünnî çevrelere karşı, büyük Şîî cemaatinin tamamını bir araya getirerek Şîî birliğini sağlamayı gaye edinmiş olmalıdır. Bu bağlamda Hillî için en büyük hasım her zaman Sünnî ekoller veya onların temsilcileri olan düşünürler olmuştur.²⁸

Hillî, Şîî fırkalar içerisinde *İsmâiliyye*'ye zaman zaman değinmiştir. Özellikle bazı görüşlerinde kendileriyle uyuşmuş olmalarını örnekleriyle gösteren Hillî, ismet sıfatının imam için zorunlu bir sıfat olduğu noktasında kendileriyle İsmâiliyye'nin aynı fikirde olduğunu ifade etmiştir.²⁹ Ayrıca Hillî'ye göre İsmâiliyye içerisinden bazı kimseler İsnâaşeriyye'ye bağlanmak suretiyle saygınlığı hak etmişlerdir. Bu yüzden İsmâiliyye, İsnâaşeriyye'den ayrılan bir fırka olarak görülmelidir.³⁰ Bu düşüncelerinden anlaşılmaktadır ki Hillî, İsmâiliyye'yi ana

²⁷ Örnekler için bkz. Şahin, *Şîîlerin Gözüyle Sünnîler*, 218-227.

²⁸ Henry Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, Sabri Hizmetli, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1999), 415.

²⁹ Hillî, *el-Bâbü'l-Hâdî Aşer*, thk. Mehdî Muhakkık, (Tahran: Müessesesi-i Mütâlaât-ı İslâmî Danişgah-ı McGill Şube-i Tahran, 1986), 41; Hillî, *er-Risâletü's-Sa'diyye*, thk. Abdü'l-Hüseyn Muhammed Ali Bakkâl, (Kum: Kitâbhane-i Umûmî, 1410), 201.

³⁰ Laoust, "el-Hillî'nin Doktrininde Sünnîliğin Eleştirisi", çev. M. Saffet Sarıkaya, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 13 (1997), 327.

bünyeden ayrılmazdan önce doğru yolda olan bir grup olarak kabul ederken; onların, Ca'fer Sâdık'tan sonra İsmâil'i imam kabul ettikleri için, sonradan doğru yoldan ayrıldıklarını ima etmiştir. Yine de onların üzerine fazlaca gitmemiştir.

Hillî, Zeydiyye'yi, Hz. Muhammed (sav)'den sonra Hz. Ali'nin imam olması gerektiğinde kendileri ile hemfikir oldukları için takdir ederken³¹, İmâmiyye Şâsi'nin kabul ettiği on iki imamın tümüne inanmadıkları için de "Nâsibî" olarak değerlendirmiştir. Nitekim nakletmiş olduğu bir anlatımda Ali er-Rızâ'nın Zeydiyye'yi Nüssâb³² olarak gördüğünü ve gücü yeten kimsenin bunlara su bile vermemesi gerektiğini ifade ettiğini belirterek, Zeydîlere karşı olan menfi yaklaşımını ortaya koymuştur.³³

Yukarıda da ifade edildiği üzere Hillî, imâmetle ilgili hususlarda İmâmiyye Şâsi'nin benimsemiş olduğu inanç ve yaklaşımları benimsemeyen tüm fırkaları hak yoldan sapmış gruplar olarak görmektedir. Böylece o, her ne kadar Sünnîler kadar üzerlerine gitmemiş olsa da, Şîa içerisinde çıkmış fakat İmâmiyye Şâsi'nca kabul edilen on iki imamın (tümünün) imâmetlerini desteklemeyip bu hususta farklı şahıslara itibar etmiş olan Zeydiyye ve İsmâiliyye gibi fırkaları da³⁴ hak mezhep olarak görmediğini açıkça ortaya koymuştur. Doğrusu Hillî'ye göre bu iki mezhep, başlangıçta hak yolda iken sonradan hak yoldan ayrılmış olan fırkalardır.

2.2. Ehl-i Sünnet'e Bakışı

İmâmiyye'nin zihin dünyasında, tüm yaratılmışlar içerisinde imamlar; Hz. Muhammed'in ümmeti içinde ise Şîîler Allah'ın en seçkin kullarıdır. Şahin'in ifadesiyle, onların bu "seçkin tavırları" ile Şîîler dışında kimse değer ifade etmemektedir.³⁵ Bunun tipik örneğini Ca'fer es-Sâdık'a atfedilen şu sözde görmek mümkündür: "*İnsanlar üç gruptur: Alimler, öğrenciler ve sel sularının üzerine biriken çer çöpler. Biz Ehl-i Beyt imamları, alimleriz. Şîamız, öğrencilerdir. Geri kalanlar ise çöptür.*"³⁶ Sünnî olarak tanımladıkları grupları ötekileştirmişlerdir. Bu hususta Şahin, ilk dönem Şîî kaynaklarda Sünnî algısını ele aldığı çalışmasında önemli tespitlerde bulunmaktadır:

1- İmâmiyye, özellikle imâmet konusu merkezinde oluşturduğu zihin yapısı ile kendi dışındaki tüm mezhepleri ötekileştirmiştir.

2- Şîî olmayanların tamamı *muhalif* ya da *ehlül-hilâf*tır. *Muhalifler* içerisinde en tehlikeli ve mücadele edilmesi en öncelikli kişiler *nâsibîler*dir.

³¹ Hillî, *Meâricü'l-Fehm* (Meşhed: Mecmau'l-Buhûsî'l-İslâmîyye, 1388), 412.

³² Nüssâb, Nâsibe kavramının çoğuludur.

³³ Bkz. Hillî, *Müntehâl-Matlab*, 8/360.

³⁴ Bu noktada Zeydiyye ve İsmâiliyye'nin öne çıkan görüşleri hakkında bkz. Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîîlik ve Kolları*, (İstanbul: Ensar Neşriyat 2011), 95-97, 133.

³⁵ Şahin, *Şîîlerin Gözüyle Sünnîler*, 159.

³⁶ Küleynî, *el-Kâfi*, 1/34,389.

3- İmâmiyye mezhebi kaynaklarında kendileri gibi olmayanlara, özellikle de Sünnî diye tabir edilen ana kitleye yönelik oluşan algının merkezinde Ali ve Ehl-i Beyt'e bakış açısı temel unsurdur.

4- Sünnîler, Hz. Ali'den önceki üç halifeyi imam olarak onun önüne geçirmeleri sebebiyle tüm Şîilere karşı *nasb* suçunu işlemişlerdir. Bu yüzden Sünnîler, *nasıbîdirler*.³⁷

İbn Mutahhar el-Hillî, İmâmiyye dışındaki Şîî mezheplere nazaran Sünnî grupları ve onların taraftarlarını sert biçimde eleştirmekten ve ötekileştirmekten sakınmamıştır. Ona göre Sünnî gruplar temelde itikadî olarak sapmışlardır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'den sonra imam olması gereken kişinin Hz. Ali olduğu anlayışına karşı çıkmaktadırlar. Bu yüzden olsa gerek Hillî'ye göre Fırka-i Nâciye olarak yegâne hak mezhep olmayı hak eden İmâmiyye Şîası'nın karşısında Sünnî fırkalar, ister aslî isterse de fer'î olsun dinle ilgili bütün hususlarda akla ziyan görüş ve yaklaşımlara sahiptirler. Yine bu yüzden onların yolu, yol değildir. Onlar, ne Kur'an'ı gerçek manada anlayıp hükümlerini tatbik etmişler, ne de Peygamber (sav)'in hayatını örnek alıp benimsemişlerdir. Bununla birlikte Hz. Peygamber vefat ettikten sonra gerçek yüzlerini göstermişler ve ilk iş olarak haksız yere hilafeti gasp etmişlerdir. Daha sonra da durmamışlar, haksızlık ve zulüm namına ne varsa onu işlemişler; din ve dünya işlerinde doğru yolu bir türlü bulamamışlardır.³⁸

Sünnî çevreleri tenkit etmeye ilk olarak onların örnek ve lider şahsiyetleri olarak gördüğü Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'la başlayan Hillî'ye göre bu üçü, yalnızca Hz. Ali'nin hakkı olan hilafeti gasp etme suçu işlememişlerdir. Bilakis onlar, Hz. Peygamber tarafından tebliğ olunan şeriatı ihlal eden bid'atçı sapıklardır. Onlardan sonra haksız biçimde yönetimi eline geçiren Emevîler, en şerli varlıklardır. Hatta Muâviye, İblis'ten de tehlikeli bir kâfir; oğlu Yezîd ise Allah ve İslam düşmanıdır. Bu noktada Abbâsîler de Hillî'nin tenkitlerinden nasibini almaktadır. Ona göre bu hanedanın mensupları yönetime geldikleri andan itibaren yalnızca Şîa ile mücadele etmeyi kendilerine vazife edinmişler; ayrıca medrese, ribat ve vakıf gibi ulvi hizmet gayesi gütmeleri beklenen kurumları tamamen hilafetlerinin meşru olduğu inancını halka yaymak gayesiyle inşa etmişlerdir. Aynı şekilde onlar mevcut halifeye dua etme gibi çirkin bir âdeti de Cuma hutbelerine sokmuşlardır.³⁹ Bu noktada denilebilir ki, Hillî, Ehl-i Sünnet'in temel yapıtaşları olarak gördüğü ilk üç halife ve daha sonra Müslümanların yönetimini eline alan Emevîler ve Abbâsîleri ilk olarak hedefine almakla, kendisi açısından tutarlı ve aynı zamanda tarihî seyre uygun bir eleştiri metodu ortaya koymuştur.

³⁷ Bkz. Şahin, *Şîilerin Gözüyle Sünnîler*, 275-280.

³⁸ Hillî'nin Sünnî çevrelerle ilgili bu aşırı ithamlarını polemik tarzında yazdığı *Minhâcü'l-Kerâme*'de bulmak mümkündür. Bkz. Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme*, 83-94.

³⁹ Bkz. Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme*, 106-108.

Hillî'ye göre Sünnî çevreler,⁴⁰ Ehl-i Sünnet olarak adlandırılmayı hak etmemektedirler. Zira onlar, Kur'an ve sünnete muhalefet etmişlerdir. Hatta onların ortaya koyduğu pek çok düşünce, Kur'an ve sünnette deklare edilen bir kısım temel ilkelerle bile çelişmektedir. Hillî, bu iddiasına destek olacak şekilde *Îzâhu Muhâlefeti's-Sünne li Nassı'l-Kitâbi ve's-Sünne* adıyla bir eser kaleme almıştır. Bu eseri ilginç kılan husus, polemik tarzında yazılmış bir tefsir kaynağı olmasıdır. O, bu eserde Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinden bazı ayetleri ele almış ve bunları tefsir ilmi açısından tahlil etmiş; fakat aslında bu ayetler üzerinden Ehl-i Sünnet'i ve özellikle de onların kelâmî görüşlerini eleştirmeyi amaç edinmiştir. Hillî, ele aldığı ayetlere kendi anlayışına göre mana vermiş ve tüm bu ayetlerde ortaya konulan ilkeler üzerinde Sünnîlerin muhalefetine iddia etmiştir. Bu noktada birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Hillî, bu eserde, ele almış olduğu bir ayeti, kelime kelime tahlil ederek tefsir eder. Bunu yaparken o, bir yandan kendi kelâmî düşünceleri çerçevesinde yorumlar yaparken diğer yandan da (kendi düşüncesine göre) Sünnîler'in bazı yanlış inançlarına dikkat çekmek ister. Örneğin o, eserinde ilk olarak Bakara sûresinin 212. ayetini ele almıştır. Ayetin meali şöyledir: “*İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar, iman edenlerle alay etmektedirler. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise, kıyamet günü bunların üstündedir. Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.*”

Hillî, ilk olarak “süslü gösterildi” anlamına gelen “زُيِّنَ” kelimesini ele almış ve burada kâfirlere dünya hayatını süslü gösterenin Şeytan'dan başkasının olmadığını ifade etmiştir. Çünkü şeytan, insanı ayartmaya çalışır. Bunu yaparken kötü işleri güzelmış gibi gösterir. Bu yüzden burada fail, Allah olamaz. Çünkü O, dünyanın aldanma yurdu olduğunu bildirerek orada zühd hayatının yaşanmasını istemiştir. Ayrıca O, orada kötülükler yapanları cezalandıracağını da haber vermiştir. Yorumunu bu şekilde yaptıktan sonra Hillî, asıl parmak basmak istediği noktaya gelir ve “bu mana, ancak fiiller kula isnat edildiğinde doğru olur” der. O, bu ifadesiyle kulların fiilleri hakkında mezhebinin kelâmî görüşünü ortaya koymuştur. Sonunda da şu ifadeyi kullanır: “Sünnîler, buna muhalefet ettiler.”

Ayetin “Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise, kıyamet günü bunların üstündedir” kısmını tahlil eden Hillî şunları ifade eder: “Burada Allah, bir durumu haber veriyor. Bu haber ise ancak Allah'ın yalandan uzak olduğunu kabul edenler

⁴⁰ İbn Teymiyye, Hillî'ye karşı yazmış olduğu reddiyesinde (*Minhâcü's-Sünne*) “Ehl-i Sünnet” kavramını açıklayarak, Sünnî ifadesiyle kimlerin kastedildiğini ortaya koymaktadır. Buna göre Ehl-i Sünnet denilince ilk olarak, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın halifeliklerini kabul eden kimseler anlaşılır. Buna göre Şîa (Râfıza) haricindekiler Ehl-i Sünnet'e dahildir. Kavramın daha ayrıntılı tanımına göre ise, üç halifenin hilafetini tasdik etmenin yanında Allah'ın sıfatlarını kabul eden, Kur'an'ın mahluk olmadığına, Allah'ın ahirette görülebileceğine inanan, kadere ve dinin diğer asıllarına inanan herkes Ehl-i Sünnet'e mensup birer Sünnî'dir. Bu noktada İbn Teymiyye, Hillî'nin Ehl-i Sünnet kavramını, Şîî olmayan herkesi kapsayacak şekilde anladığını belirtmektedir. Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebevîyye*, thk. M. Reşâd Sâlim, (Riyâd: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986/1406), 2/221.

nezdinde doğru olabilir. Oysa Sünnîler bu konuda da aykırı görüştedirler. Hillî burada -kendince- Sünnîler'in bir yanlış düşüncesine daha ilgi çekici bir şekilde dikkat çekerek, Sünnîlerden hiçbir kimsenin, Allah'ın yalandan uzak olduğunu açık bir şekilde ifade edemediğini iddia etmektedir. Eş'arîlerin "hüsün ve kubûh şeriatın bildirmesiyle bilinebilir" şeklindeki düşüncelerinden yola çıkılarak Ehl-i Sünnet'in bu konudaki yaklaşımını ortaya koymaya çalışan Hillî, onların kabul ettiği gibi hüsün ve kubhu şeriatın belirlediği var sayılırsa, Allah'ın yaptığı hiçbir şeyin çirkin (kabîh) sayılmayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu anlayış gereği Allah'ın yalan söylemesi de çirkin sayılmayacaktır; çünkü bunun belirleyicisi bizzat kendisidir.⁴¹

Neticede Hillî, bu eserinde, tefsir etmek üzere ele aldığı ayetleri birer polemik aracı olarak kullanmıştır. O, Bakara suresinden 62 ayeti, Âl-i İmrân sûresinden de 200 ayeti bu amaç doğrultusunda tefsir etmiştir. Biz, tüm bu ayetleri inceledik ve Hillî'nin bu ayetlerde iki hususa vurgu yaptığını gözlemledik:

1) Sünnîlere göre, fiilleri üzerinde kulun herhangi bir etkisi veya dahli yoktur. Kul fiilin faili değildir. Dolayısıyla Hillî'nin nazarında Ehl-i Sünnet ile Cebriyye arasında fark yoktur.

2) Allah'a kötülükleri isnat eden Sünnîler, aslında Allah'ın yalan da söyleyebileceğini mümkün görürler. Bu anlayışa göre Kur'an'ın da herhangi bir hükmünün ve inandırıcılığının kalmayacağı açıktır.

Bunların yanında Hillî, Kerrâmîyye ve Müşebbihe gibi gruplarla Haşeviyye adı altındaki bazı eğilimleri Sünnîliğe nispet etmiş ve bunlar üzerinden Sünnîlere karşı yoğun eleştirilerde bulunmuştur. Bu noktada o Mu'tezile'den etkilenmiştir. Nitekim Mu'tezile, Haşeviyye ve Müşebbihe gibi kavramları Hadis Taraftarları özelinde Ehl-i Sünnet'i tanımlamak için kullanmıştır.⁴² Bu üç kesimin ortak noktasının teşbih ve teccime varan görüşlere sahip olmalarıdır. Hillî de, Müşebbihe gibi aşırı görüşlere sahip olan bir fırkayı Hanbelîlikle ilişkilendirmiş ve onları merkeze almak suretiyle Ehl-i Sünnet'i eleştirilerinin hedefi haline getirmiştir.⁴³ Burada genelleyci bir yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Zira Hillî, aşırı gruplarla ilişkilendirdiği Hanbelîlerin, Ehl-i Sünnet'in önemli düşünce ekollerinden birisi olduğundan hareketle Ehl-i Sünnet'e mensup herkesin onlar gibi olduğunu öne sürmüştür.

Doğrusu Mezhepler Tarihi alanında en sık karşılaşılan problemlerden biri budur: "Mezhebî taassuba kapılarak, muhaliflerini küçük düşürmek adına, benimsemedikleri birtakım görüşleri onlara nispet etmek veyahut bazı

⁴¹ Hillî, *Îzâhu Muhâlefeti's-Sünne li Nassi'l-Kitâbi ve's-Sünne*, thk. Bîbî Sâdât Rızâ Behâbâdî, (Tahran: Kitaphane-i Mevzi ve Merkezi İsnad-ı Meclisi Şura-yı İslami, 1397), 52-54.

⁴² Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhîz, *Resâilu'l-Câhîz*, thk. Abdusselâm M. Hârûn, (Beyrut: y.y., 1991), III/288.

⁴³ Hillî, *er-Risâletü's-Sa'diyye*, 33.

ipuçlarından yola çıkarak, bir kısım aşırı grupları muhalif olarak gördüğü mezhep içerisine dahil etmek...”⁴⁴

Bu tavrı, benimsediği mezhebi savunma gayesiyle pek çok düşünürün sergilediğini söylemek mümkündür. Örneğin bazı Sünnî Makâlat yazarları, Şîa içerisinden çıkan fakat mutedil Şîilerin kabul etmeyip reddettiği aşırı Şîi grupları Şîa’ya nispet etmiş ve bunların bozuk fikirlerini de Şîa’nın geneline mal etmişlerdir.⁴⁵ Örnekleri çoğaltmak mümkündür fakat bizim konumuz açısından bakarsak, Hillî de aynı hataya düşmekten kurtulamamıştır. Nitekim o da bazı ipuçlarından hareketle⁴⁶ Kerrâmiyye ve Müşebbihe gibi gruplarla Haşeviyye adı altındaki bazı eğilimleri Sünnîliğe nispet etmiş ve bunların bozuk fikirlerini örnek vermek suretiyle Ehl-i Sünnet çatısı altındaki tüm grupların itikâdî yapılarını tartışmaya açmıştır. Oysa adı geçen aşırı grupları, Sünnî çevreler de tasvip etmemiş; hatta en az Şîiler kadar onlar da bu grupları ve onların aşırı görüşlerini eleştirerek reddetmişlerdir.⁴⁷

Mezhepler arası tartışmalarda genellikle şahıslar arasındaki polemiklerin öne çıktığı görülmektedir. Bu noktada Hillî ile çağdaşı olan İbn Teymiyye (728/1328) arasındaki ilişki, dikkat çekici bir niteliğe sahiptir. İbn Teymiyye, Hillî ve temsil etmiş olduğu İmâmiyye’ye karşı sert eleştirilerde bulunmuştur. İbn Teymiyye, Hillî’nin yazmış olduğu *Minhâcü’l-Kerâme*’ye reddiye olarak *Minhâcü’s-Sünne*’yi kaleme almış olup bu eserde Hillî’yi ve görüşlerini ağır bir şekilde eleştirmiştir.⁴⁸ Hillî ise İbn Teymiyye’ye doğrudan cevap vermemiş, eserlerinde de onu veya

⁴⁴ Bir bilim dalı olarak Mezhepler Tarihi’nin bu ve benzeri problemlerle baş başa olduğu bir gerçektir. Alanda söz sahibi kimselerce bu durum, daha çok bir metodoloji/usûl problemi olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Sönmez Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’alesi 1* (2005), 409-410.

⁴⁵ Bu noktada bizim tezimizi doğrulayacak en güzel örnek Şehristânî’dir. Makâlât yazarları içerisinde en objektif davrananlardan biri olarak gösterilmesine rağmen o bile, Şîa’ya, daha çok aşırı müfrit (gulât) grupların benimsediği ve Allah’ı kullarına veya kulları Allah’a benzeten bir teşbih anlayışına sahip olmakla itham etmiştir. Bkz. Şehristânî, 1/93.

⁴⁶ Örneğin Haşeviyye denilen grubun “Ashâbü’l-Hadîs” denilen ve Sünnî gelenekten gelen insanlardan oluşması, Hillî için bir ipucu olarak görülmüş olabilir. Ne var ki Ehl-i Sünnet kelâmcıları da bu grubu kendilerinden saymamış ve tenkide tabi tutmuşlardır. Bkz. Metin Yurdagür, “Haşviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/427; yine başlangıçta Mürcie’nin bir alt kolu olan Kerrâmiyye’nin, taraftarlarının çoğunun Hanefî mezhebi mensubu olması, bu noktada Hillî için bir başka ipucu olarak görülmüş olmalıdır. Oysa ünlü Eş’arî kelâmcısı Abdülkâhir el Bağdâdî, Kerrâmiyye’nin teşbih ve teccim anlayışında olan bozuk bir fırka olduğunu ifade ederek Hillî’nin burada yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz., Bağdâdî, 189.

⁴⁷ Bu noktada Şehristânî, Müşebbihe’nin Şîa ve Haşeviyye içerisinde ortaya çıkıp geliştiğini iddia etmektedir. Bkz., Şehristânî, 1/105.

⁴⁸ Bazı örnekler için bkz. Muhammet Yazıcı, *İbn teymiyye’nin Mecmu’u Fetâvâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid’at Fırkalarına Bakışı*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 264-275. Ayrıca bu konuda müstakil bir tez yapılmıştır. Bkz. İsmail Akkoyunlu, *İbn Teymiyye’nin Şîa’ya Reddiyesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

mezhebini doğrudan hedef alarak eleştirmemiştir. Bilindiği üzere İbn Teymiyye, Seleflilik ekolünün en önde gelen düşünürlerinden biridir. Bu durumda Hillî, “Seleflikle ilgili hiç mi bir şey söylememiştir?” sorusu akla gelmektedir. Tabii ki durum böyle olmamış Hillî de görünüşte söz etmediği Selefiyye’yi yeteri kadar eleştirmiştir. Şöyle ki Sünnî düşünce geleneği içerisinde “itikâdî konularda Kur’an ve Sünnet’in lafzına bağlı olup te’vili kabul etmeyen ekol” olarak tanımlanan ve *Selefiyye* adıyla bilinen ekol, muhalifleri tarafından *Haşviyye/Haşeviyye*, *Eseriyye* bazen de *Müşebbihe* olarak adlandırılıp eleştirilmiştir. Diğer taraftan bu ekolün mensupları için *Selefi* yerine daha çok “*Ashabü'l-Hadîs*” yani “*Hadis Taraftarları*” yakıştırması, hem kendileri hem de muhalifleri tarafından kullanılmıştır. Bununla birlikte önceleri kelâm ya da felsefenin metotlarını kullanmak suretiyle dinin temel esasları hakkında tartışma yapmayı yasaklamasıyla bilinen *Ehl-i Hadîs* ekolü⁴⁹, Hillî'nin çağdaşı İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyım el-Cevziyye'nin katkılarıyla birlikte sistematik Selefliğe dönüşmüştür.⁵⁰ Özellikle İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'den sonra Selefliğin ikinci imamı olarak kabul edilir.⁵¹

Burada bu ayrıntılar, dikkat çekici bir özelliğe sahip olmakta olup Hillî, Sünnî çevreleri eleştirirken *Selefiyye* adından bahsetmemekle birlikte Haşeviyye ve Müşebbihe gibi isimlerini kullanarak bunların bozuk fikirleri üzerinden Sünnî çevrelere eleştiri yöneltmiştir. Aynı şekilde Hillî, bazı kelâm eserlerinde “*Ashâbü'l-Hadîs*” ve “*Ehl-i Hadîs*” adı altında Hadis taraftarlarının görüşlerine atıflarda bulunmuştur. Yine yukarıda da değinildiği üzere o, Haşviyye/Haşeviyye’ye, birtakım görüşlerine yer vermek suretiyle değinmiştir. Bu noktada onun *Menâhicü'l-Yakîn* adlı eserindeki “Haşeviyye” tanımı önemlidir. Bu eserde geçtiğine göre Haşeviyye, teşbihe inanan ve nassların zahirine bağlı kalan Ashâbü'l-Hadîs’in tümü için kullanılan bir lakaptır.⁵²

Hillî, Sünnîlikle ilişkilendirdiği Haşeviyye ve Müşebbihe'nin bazı bozuk fikirlerine yer vererek temelde Hanbelîleri fakat genel olarak da Sünnîlerin tümünü eleştirmiştir. Onun ifadesiyle Haşeviyye ve Müşebbihe, Allah'ı alelade bir

⁴⁹ Hadis taraftarları nakil merkezli bir din anlayışı geliştirmişlerdir. Bu nedenle re'ye karşı tavır almışlardır. Bu noktada “Din âsârdan ibarettir” sözü onların zihniyet yapısını ortaya koymaktadır. Özellikle Ahmed b. Hanbel'in öncülüğündeki Hanbelî düşünürlerin çoğu düşünce sistemlerini, re'y, kelâm ve bunları kullananların eleştirisi üzerine kurmuşlardır. Bkz. Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, (Ankara: Kitâbiyât, 2. Baskı, 2002), 57-60.

⁵⁰ Bkz. Mehmet Sait Özervarlı, “Selefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/400-401. Selefliğin gelişim sürecinde İbn Teymiyye'nin katkıları eşine az rastlanır türdendir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki İşcan, *Seleflilik: İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 115-167.

⁵¹ İşcan, *Seleflilik: İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*, 29.

⁵² Bkz. Hillî, *Menâhicü'l-Yakîn fî Usûli'd-Dîn* thk. Ya'kûb el-Ca'ferî el-Merağî, (Kum: Merkezü'd-Dirâsât ve't-Tahkîkâtî'l-İslâmiyye, 1415), 559.

cisim olarak tasvir etmişlerdir. Onlara göre Allah, arş üzerinde oturmaktadır. Hatta onlar, Allah'la musafaha (el sıkışma) ve muânaka (kucaklaşma) yapmanın mümkün olduğunu düşünmüşlerdir. Yine onlardan bir kısmı, Allah'ın dünyada iken görülebileceğine; Allah'ın onları, onların da Allah'ı ziyaret edebileceğine inanmışlardır.⁵³

Görüldüğü üzere Hillî, İbn Teymiyye ile atışmasını onun mezhebini Haşeviyye ve Müşebbihe gibi aşırı gruplarla ilişkilendirerek yürütmüştür. Dolayısıyla Hillî, Sünnî çevrelere yönelttiği sert eleştirilerin odağına Hanbelîleri yerleştirmiştir. Bu yüzden, en büyük tepkiyi Hanbelî çizgide yetişmiş bir düşünür olan İbn Teymiyye'den almış olması asla tesadüf değildir.

Hillî'ye göre Sünnî çevreler, şeriatın pek çok hükmünü, sırf Şîlilere inat olsun diye değiştirmişlerdir. Burada bazı örnekler veren Hillî, iki önemli Şâfîî alimin, Gazâlî (505/1111) ve Mâverdî (450/1058)'nin ortak bir görüşünü nakleder: "Biz, önceden kabirlerin üzerini düzlerdik. Ne zaman ki Râfıza (Şîa) bunu adet edindi, biz o zaman böyle yapmaktan vazgeçtik ve kabirlerin üzerini deve hörgücü gibi yükseltmeye başladık."⁵⁴ Verdiği başka bir örnekte Hanefî bir alimin görüşünü nakleden Hillî'ye göre bu alim şunları söylemiştir: "Biz sarığı sağ tarafa doğru sarardık, fakat Râfıza bunu adet edindikten sonra onlara muhalefet etmek için sol tarafa doğru sarmaya başladık."⁵⁵

Görüldüğü üzere Hillî, Sünnîleri keyfî hüküm ihdas etmekle itham etmektedir. Bu itham, Sünnîlerin dini tahrif ettikleri anlamını da içermektedir. Diğer taraftan Hillî, Sünnîlerin pek çok uygulamayı İmâmiyye'ye karşı inat olsun diye yaptıklarını iddia ederek onları İmâmiyye'ye karşı aşağılık kompleksine sahip olmakla itham etmektedir.

Hillî, Sünnî çevrelerin kıyasla amel edip re'yle hüküm vermek suretiyle dinin içerisine dinden olmayan şeyleri soktuklarını ve böylece şeriatın hükümlerini tahrif ettiklerini iddia etmiştir. Buna göre Sünnîler, haram olduğunu ve karşılığının cehennem olduğunu bilmelerine rağmen, dinde olmayan pek çok bidat ihdas etmişlerdir. Ayrıca onlar, ne Hz. Peygamber ne de Sahabe döneminde var olan dört mezhebi icat etmişlerdir. Bunlar da sahabenin "ilk defa kıyas yaparak böylelikle kıyası icat eden İblis'tir" şeklindeki uyarılarına kulak asmamışlar ve inatla kıyası delil olarak kullanmışlardır. Dört Sünnî mezhebin bu şekilde oluştuğunu ve bunların en büyük özelliklerinin kıyas ve re'y ile amel etmek olduğunu iddia eden Hillî'ye göre bu mezhepler, kıyasa ve re'ye başvurarak birtakım rezil fetvalar vermişlerdir. Örneğin onlar; zina işleyen bir kimsenin, zina yaptığı kadından doğan kız çocuğuyla evlenmesini mübah görmüşlerdir. Yine onlar, evlenmesi haram olduğu halde annesini ve kız kardeşini nikahlayan kimseye verilmesi gereken had cezasını düşürmüşlerdir. Aynı şekilde onlar, zina yapan

⁵³ Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme*, 84; Hillî, *er-Risâletü's-Sa'diyye*, 33-34.

⁵⁴ Bkz. Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme*, 108.

⁵⁵ Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme*, 108.

eşçinsele had cezası verilmesine gerek görmemişlerdir.⁵⁶ Anlaşılan o ki Hillî, tüm bu örnekleri Sünnî düşünce geleneğini, özellikle de fıkıh birikimini karalama adına vermiştir. Onun bu tavrı, yaşadığı dönemdeki mezhepler arası çatışmalara dair çarpıcı bir örnek olarak da değerlendirilebilir.

Özet olarak denilebilir ki, Hillî kendi paradigmasında Sünnî olarak gördüğü kesimi, akideleri bozuk insanlar olarak tanımlamaktadır. Onun zihin dünyasında bu kimseler, ortaya attıkları görüşlerle İslam dinini temsil etmekten uzaktırlar. Ayrıca onlar; kıyas ve re'y gibi dinde delil olamayacak, üzerine hüküm bina edilemeyecek istidlallere başvurmak suretiyle şeriatın hükümlerini tahrif etmişlerdir. Bu da yetmezmiş gibi şeriatın ve aklın asla tasvip etmeyeceği bozuk ve çirkin fetvalar vererek, Allah'ın dini ile bağdaşmayacak rezil işlere imza atmışlardır.

Görüldüğü üzere Hillî, Sünnî kesimlere muhalefet etme hususunda tipik bir makâlât yazarı gibi davranmıştır. Bu noktada o, paylaşmadıkları pek çok görüşü Sünnîlere mal etmiş ve bu görüşler üzerinden onları eleştirmiştir. Aynı şekilde Sünnîlerin bile eleştirdiği ve kabul etmediği bir kısım aşırı grupları, onlara nispet etmiş ve bunların bozuk fikir ve inançlarını Sünnîlere mal etmiştir.

Sünnî gruplar içerisinde Hillî'nin eleştirilerinden nasibini fazlasıyla alan bir grup da, *Eş'arîler*'dir. Bunda çok muhtemel olarak onun en büyük hasım olarak Eş'arîleri görmesinin büyük bir etkisi vardır. Bu yüzden olsa gerek Hillî, Eş'arîleri eleştirirken çok ağır ithamlarda bulunmuştur. Örneğin ona göre Eş'arîler, Allah'a, zatından ayrı sıfatlar vermek suretiyle Allah'la birlikte çok sayıda kadîm varlık bulunduğu anlayışına varmışlardır. Hillî, bu noktada Eş'arîleri Hristiyanlarla kıyaslamıştır. Hatta onun ifadesiyle Hristiyanlar, kadîm varlıkların sayısını üçle sınırlarken Eş'arîler ise bunların sayısını dokuza çıkarmak suretiyle bu konuda Hristiyanları bile geride bırakmışlardır.⁵⁷ Yine o, Eş'arîlerle Cebriyye'yi aynı kefeye koymaktan çekinmemiştir.⁵⁸

Hillî, Eş'arîlik hakkında bir başka ilginç iddiada daha bulunmaktadır. Ona göre Eş'arîlerin imamı Ebû'l-Hasen el-Eş'arî yeni bir mezhep getirmemiş olup Ehl-i Hadîs'in yolunu takip etmiştir. Bu noktada Eş'arî'nin *el-İbâne an Usûlî'd-Dîyâne* adlı eserini örnek gösteren Hillî'nin iddiasına göre Eş'arî, dinin temel ilkelerine dair görüşlerini ve diğer düşüncelerini oluştururken Ahmed b. Hanbel'i taklit etmekten başka bir şey yapmamıştır. Hatta o, İbn Hanbel'i yüceltmede sınırları aşarak onun hakkında aşırı görüşler bile ortaya koymuştur.⁵⁹ Hillî'nin, sadece bu eseri temel

⁵⁶ Hillî'nin Sünnî çevreleri karalamak adına verdiği örnekler için bkz., Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme*, 93-94.

⁵⁷ Bkz. Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme*, 83.

⁵⁸ Hillî, *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk*, thk. Aynullah el-Hasenî el-Urmevî, (Kum: Daru'l-Hicre, 1986/1407), 105.

⁵⁹ Bkz. Hillî, *Nehcü'l-Hakk*, 47.

alarak Eş'arî'nin diğer eserlerini görmezden gelmesi ayrı bir problem olduğu gibi⁶⁰ aynı zamanda *el-İbâne*'nin Hanbelîlik'ten devşirme olduğu yönündeki iddiası da sadece ona özgü bir iddia değildir. *el-İbâne*'ye yönelik böyle bir iddianın, Eş'arî'ye ve fikirlerine karşı olan Hasan b. Ali el-Ahvâzî (446/1055) gibi şahıslar tarafından ortaya atıldığı eserin mukaddimesinde belirtilmektedir.⁶¹ Dolayısıyla Hillî'nin, Eş'arîliği orijinal bir mezhep olarak değil de Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini taklit eden bir grup olarak göstermesi, tarihi gerçeklere ters düştüğü gibi aynı zamanda mezhebî taassuptan beslenen bir yaklaşımın yansıması olarak da görülebilir.

Hillî, Eş'arîleri eleştirirken oldukça sert bir üslup takınarak uç iddialar yöneltmekten çekinmemiştir. Bunun elbette farklı nedenleri olabilir. Her şeyden önce unutulmamalı ki Eş'arîliğin kurucusu Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Sünnî kelâm düşüncesinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. O, eserlerinde Şîa'ya da yer vermiş ve sert bir şekilde eleştirmiştir. Hillî de Eş'arî'yi *el-İbâne* adlı eseri üzerinden eleştirmektedir. Dolayısıyla *el-İbâne*'de Eş'arî'nin Şîa hakkında öne sürdüğü görüşleri, Hillî'nin Eş'arîliği bu kadar sert eleştirmesinin nedenlerine dair ipuçları verebilir. Bu eserde Şîa'yı Râfıza olarak tanıtan Eş'arî'ye göre bunlara "Râfıza" ismi Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetini reddettiklerinden dolayı verilmiştir. Yine Eş'arî'ye göre Râfıza, bu ümmetin en şerlileridir. Hz. Ali'ye ulûhiyet atfeden Abdullah b. Sebe bile bunların içerisinde çıkmıştır. Hz. Ali'nin hilafetinden sonra Râfıza, farklı fırkalara ayrılmıştır. Ana kolları, Zeydiyye, İmâmiyye, Keysâniyye gibi fırkalarla birlikte bunların alt kolları da vardır. Bâtıniyye de Râfıza içerisinde bir gruptur.⁶²

Görüldüğü üzere *el-İbâne*'de Eş'arî, Şîa'yı Râfıza olarak nitelemekte ve onları insanların en şerlileri olarak tanıtmaktadır. Eseri okuyan ve bu ifadeleri gören Hillî, bu ithamları karşılıksız bırakmamış ve o da kendi üslûbuna göre cevap vermiştir. Bu ve benzeri örneklere bakıldığında Hillî'den daha önce yaşamış olan Eş'arî ve onun gibi Sünnî alimlerin Şîa'ya karşı tutumları, Hillî'nin başta Eş'arîlik olmak üzere tüm Sünnîlere karşı menfi tavır takınmasını tetiklemiş olabileceği söylenebilir.

Diğer taraftan Hillî, bir kısım görüşlerinde Eş'arîliğe katılmakta bir sakınca görmemiştir. Hatta o, bazı konularda, genellikle uyduğu Mu'tezile'den ayrı düşündüğünü ve bunlar karşısında Eş'arîlerin görüşünün daha makul ve kabule şayan olduğunu söylemekten çekinmemiştir.⁶³

⁶⁰ Nitekim *el-İbâne*'nin, Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrılıp Ehl-i Sünnet'e intisap etmesinin ilk yıllarında yazılmış olduğu önemli bir ayrıntıdır. Bkz. Emrullah Yüksel, "el-İbâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/254. Dolayısıyla sadece bu esere bakılarak onun görüşlerinin çerçevesini çizmek mümkün değildir.

⁶¹ Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, thk. Salih b. Makbel b. Abdullah el-USaymî, (Riyad, 2011/1432), 41.

⁶² Bkz. Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, 200-201.

⁶³ Örnek olarak bkz. Hillî, *Menâhicü'l-Yakîn*, 495.

Bu noktada bir hususun altını çizmekte fayda vardır. Şöyle ki Hillî, Eş'arîliği daima gündeminde tutmuş ve onlar üzerinden Sünnî çevreleri kötölemiş; fakat Eş'arîlikle birlikte Sünnî kelâm düşüncesinin diğer önemli ekolü olan Mâturîdîliği tabiri caizse görmezden gelmiştir. Bu noktada bazı sorular akla gelmektedir: Acaba Hillî, Ehl-i Sünnet içerisinde Mâturîdîlik diye bir ekolün varlığından habersiz miydi? Yine o, Mâturîdî alimler veya onların yazmış olduğu eserleri görmemiş veya görmezden mi gelmiştir? Yahut o, başka bir isim altında Mâturîdîliğe değinmiş midir?

Bu gibi soruların cevabını bulmak için öncelikle Mâturîdîliğin İslam düşünce tarihindeki yeri ve gelişimine kısaca değinmekte fayda vardır. Bu noktada W. Montgomery Watt'ın tespitleri önemlidir. Onun ifadesiyle Mâturîdiyye ismi muhtemelen VIII./XIV. asırdan önce kullanılmamaktaydı. Bunda iki temel faktörün etkisinin olabileceğini ifade eden Watt'a göre Mâturîdî, büyük saygı görmesine ve önde gelen bir alim olarak kabul edilmesine rağmen kendilerini daha çok Hanefîliğe bağlı düşünürler olarak tanıtan kelâmcılar tarafından müstakil bir mezhep kurucusu olarak görülmemiştir. Diğer taraftan Eş'arî kelâmcıların Mâturîdî'den ilk defa VIII./XIV. yüzyılda bahsettiklerini ifade eden Watt, bu tespitleriyle VIII./XIV. yüzyıla gelinceye kadar Mâturîdîliğin müstakil bir mezhep olarak tanınmadığını iddia etmektedir.⁶⁴

Bu noktada Kalaycı'nın, doktora tezinde ortaya koyduğu tespitler de önemlidir:

Maturidiliğe gelince bu ekol, bir redd-i mirasın sonucu olarak ortaya çıkmış bir mezhep değildi; aksine kendisinden daha önce devam eden köklü bir geleneğin, Mürcîî-Hanefî yaklaşımın güçlü bir uzantısı durumundaydı. Bu yüzden eklektik değildi ve geçmişinden gelen sistemli ve insicamlı yapısını büyük ölçüde korudu. Eş'arîlik kadar geniş kitlelere taşınmamasının arka planında da muhtemelen bu husus yatmaktaydı. Bu durum Mâturîdî'nin yeni bir mezhep kurucusundan ziyade, eski geleneğin önemli bir temsilcisi olarak algılanmasına ve Hanefîlik isminin bu geleneğin bütün mensuplarını kapsayacak şekilde kullanılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Maturidiliği besleyen dini-toplumsal aidiyetler, aslında Maturidiliğin beslediği dini toplumsal aidiyetlerdi ve bu haliyle Eş'arî çizgiyle farklılık arz etmekteydi.⁶⁵

Bir başka görüşe göre Mâturîdîliğin ilk nüvelerinin Abbâsî iktidarının siyasî merkezlerinden (özellikle Bağdat'tan) uzak yerlerde ortaya çıkmış olması ve bu iktidarın Mâturîdî'nin anavatanı Semerkand ve daha geniş bir alanı kapsayan Mâverâünnehir'de kabul görmemiş olması, bu mezhebin, özellikle Bağdat ve

⁶⁴ W. Montgomery Watt, "Mâturîdi Problemi", çev. İbrahim Hakkı İnal, *İmam Mâturîdi ve Maturidilik*, (haz. Sönmez Kutlu, Otto Yayınları, Ankara 2011), 161-163.

⁶⁵ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidilik İlişkisi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 96.

çevresinde hâkim konumda olan Eş'arîlik kadar meşhur olamamasının veya en azından bu çevrelerde etkisini gösterememesinin nedeni olarak görülebilir.⁶⁶

Ulrich Rudolph, Mâturîdîliğin bir diğer şanssızlığının, uzunca bir süre Eş'arîlikle birlikte anılması olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu durum, Mâturîdîliğin özgün bir mezhep olarak kabul edilmesini belli bir döneme kadar engellemiştir. Onun ifadesiyle her iki ekol, Sünnî inancını savunmalarıyla öne çıkmış olsalar da Eş'arîlik, her zaman öncü konumda görülmüş ve fakat Mâturîdîlik ise Eş'arîliğin daha küçük bir müttefiki veya küçük hisseli ortağı olarak tanımlanmıştır.⁶⁷

Ayrıca bu noktada İslam Ansiklopedisi'nde başka bir önemli tespiti yer verilmiştir. Şöyle ki Mâturîdîliğe mensup alimler, kendilerini *Mâturîdiyye* yerine daha çok *Ehl-i Sünnet*'e nispet etmekteydiler.⁶⁸ Bu bağlamda Mâturîdî'nin en önemli öğrencisi ve aynı zamanda mezhebin en meşhur simalarından biri olan Ebû'l-Muîn en-Neseî (508/1115)'nin, Mâturîdiyye adını kullanmayarak kendilerini "*Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâa, Ehlü'l-Hakk, Ashâbünâ, Meşâihu Semerkant ve Ulemâu Mâverâinnehr*" gibi adlarla nitelendirmesi önemlidir.⁶⁹ Bu da Mâturîdîliğin Ehl-i Sünnet potasında erimesine; dolayısıyla kendi özgün fikirlerinin ve görüşlerinin tabiri caizse anonim haline gelmesine neden olmuştur denilebilir.

Tüm bu tespitleri değerlendirmede ilk olarak "*Mâturîdîliğe mensup alimlerin kendilerini daha çok Ehl-i Sünnet'e nispet etmelerini*" ele almayı uygun bulmaktayız. Buna göre Hillî, ismen bahsetmese de Mâturîdîlik'ten Ehl-i Sünnet tabirini kullanmak suretiyle söz etmiş olabilir mi? sorusu akıllara gelmektedir. Bu noktada onun *Menâhicü'l-Yakîn* adlı eserinde, bir yerde Ehl-i Sünnet ile Eş'arîliği ayrı ayrı zikretmesi, yukarıdaki tespitle birlikte düşünüldüğünde Ehl-i Sünnet derken Mâturîdîliği kastetmiş olabileceği izlenimini vermektedir.⁷⁰ Fakat aynı eserde ve farklı bir yerde ünlü Eş'arî kelâmcısı Abdülkâhir el-Bağdâdî (429/1037-38)'yi, Ehlî Sünnet'e nispet ederek vermesi, bu şüpheyi boşa çıkarmıştır.⁷¹ Dolayısıyla Hillî'nin, Ehl-i Sünnet'le yalnızca Mâturîdîliği kastettiğini söylemek mümkün görülmemektedir. Aksine onun, bu kavramı genel anlamda ve tüm Sünnî çevreleri kapsayacak şekilde kullandığını söyleyebiliriz.

⁶⁶ Bkz. Philipp Bruckmayr, "Mâturîdî Kelâmının Yayılması, Kalıcılığı ve Temel Dinamikleri (Timurlular Döneminden 19. Arsa Kadar)", *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, (haz. Sönmez Kutlu, Otto Yayınları, Ankara 2011), 405.

⁶⁷ Bkz. Ulrich Rudolph, "Mâturîdîliğin Ortaya Çıkışı", çev. Ali Dere, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*, (haz. Sönmez Kutlu, Otto Yayınları, Ankara 2011), 313.

⁶⁸ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Mâturîdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/167.

⁶⁹ Bkz. Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tabsratü'l-Edille*, thk. Hüseyin Atay, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 1/233.

⁷⁰ Bkz. Hillî, *Menâhicü'l-Yakîn*, 357.

⁷¹ Bkz. Hillî, *Menâhicü'l-Yakîn*, 375.

Diğer tespitler, Hillî'nin Mâturîdîliği neden görmezden geldiğini açıklamada daha yeterli görülebilir. Bilindiği üzere Hillî, Sultan Olcaytu ile tanışmasının ardından daha çok başkent Sultâniyye'de bulunmuş olmakla birlikte Bağdat ve çevresinden de uzak kalmamıştır. O dönemde Bağdat'ta Sünnî düşüncenin hâkim ekolü, Eş'arîliktir. Nitekim kaynaklarda geçtiğine göre Selçuklular eliyle kurulan *Nizâmiye Medreseleri* o döneme kadar varlığını sürdürmüş olup halen ilmi sahadaki etkinliği de devam etmekteydi. Bunlar arasında Bağdat Nizâmiye Medresesi en meşhur olanıydı.⁷² Bu medreselerde daha çok Şâfiî-Eş'arî düşüncenin hâkim olduğu bilinmektedir.⁷³ Yukarıdaki tespitlere göre Mâturîdîlik ise bu bölgelerde o döneme kadar etkin veya en azından meşhur bir mezhep olarak öne çıkamamıştır.

Dolayısıyla Hillî'nin Mâturîdîlikten bahsetmemesi ve fakat buna karşın Eş'arîlik'le ilgilenip sürekli bu mezhebin düşünürleri ve fikirleri ile mücadele içerisinde olması gayet tabîidir. Diğer taraftan Hillî ile birlikte saray çevresinde ve özellikle de sultanın yanı başında yer alan alimlerin genellikle Şâfiî-Eş'arîlerden oluştuğu bilinmektedir. Nitekim Mevlâna Nizâmüddîn Abdülmelik el-Merağî (?/?) ki bu alim, döneminin önde gelen Şâfiî alimlerinden biridir ve bir süre sultan Olcaytu'nun danışmanı olarak görev yapmıştır. O, aynı zamanda saray çevresinde cereyan eden Şâfiî-Hanefî çekişmesinde Hanefîler aleyhine sultanı etkilemeye ve yönlendirmeye çalışmasıyla da bilinmektedir.⁷⁴ Kâşânî (ö. VIII./XIV. yüzyılın ilk yarısı)'nin verdiği bilgilere göre Nizâmüddîn Abdülmelik'in yanı sıra Adûdüddîn el-İcî (756/1355) gibi döneminin önde gelen Eş'arî alimi Hillî ile aynı ortamları çoğunlukla paylaşmışlardır. Nitekim bu iki alimin, Hillî'nin yönetimindeki *Seyyar Medrese*'de müderris olarak görev yaptıkları bilinmektedir.⁷⁵

Hillî'nin, Şîîliği benimseyen Olcaytu'nun tam manasıyla mükemmel bir Şîî olmasını arzulaması, daha önce onun danışmanlığını yapmış olan Şâfiî alim Nizâmüddîn Abdülmelik'in sultanın zihnine empoze ettiği Sünnî düşünce ve inançlarını çürütmeyi gerekli kılmış olmalı ki o, sultanla yapmış olduğu hemen her sohbetinde dört Sünnî mezhebin yanlışlıklarını farklı açılardan ortaya koymaya ve buna karşın Şîîliğin hak mezhep olduğunu da delilleriyle birlikte ispatlamaya çalışmıştır.⁷⁶ Tüm bunlardan hareketle denilebilir ki, "Hillî ve mezhebi için en

⁷² Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/190.

⁷³ Bkz., Ahmet Ocağ, "Nizâmiye Medreseleri'nin Mezhep İhtilaflarına Yaklaşımı", *Türk-İslam Tarihinde Yükseköğretim: Selçuklu-Osmanlı Sınırlarında Gelenek ve Değişim*, (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 2015), 30-31.

⁷⁴ Nizâmüddîn Abdülmelik, Olcaytu'nun danışmanı olup onun görüşleri, ilme ve araştırmaya meraklı olan sultan üzerinde derin ve önemli tesirler bırakmıştır. Ne var ki hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bkz. Derya Örs, *Târih-i Olcaytu (inceleme ve çeviri)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992), 132-142.

⁷⁵ Bkz. Örs, *Târih-i Olcaytu (inceleme ve çeviri)*, 143.

⁷⁶ Bkz. Örs, *Târih-i Olcaytu (inceleme ve çeviri)*, 136-139.

büyük rakip, her zaman Eş'arîlik olmuştur." Bu noktada Hillî'nin eleştirilerinin merkezinde daha çok Eş'arîliğin yer almasında bazı siyasî ve aynı zamanda mezhebî kaygıların etkili olduğu, önemli bir ayrıntı olarak değerlendirilebilir.

Görüldüğü üzere Hillî, eserlerinde deşindiği mezhepler içerisinde en çok Sünnîler hakkında sert ifadeler kullanmış ve ağırlıklı olarak onları eleştirmiştir. Sünnî çevrelere yönelik tavırları ile o, tipik bir makâlât yazarı gibi hareket etmiştir.

Hillî, Sünnîlere karşı yaptığı eleştirilerde mezhebini savunmaya çalışan bir Şîî imajı ortaya koymaktadır. Bu da tarihsel süreçte Şîîlerin zulüm ve haksızlığa uğratılmasına dayalı Şîî algısından kaynaklanmış olabilir. Diğer taraftan Sünnîler, yaşadığı dönemde ve çevrede sürekli Hillî'nin etrafında ve etkin durumdadırlar. Öyle ki sultanın sarayında ve çevresinde Sünnî alimlerin dikkat çekici bir etkinliği bulunduğundan dolayı Olcaytu'nun huzurunda gerçekleşen ilmî münazaralarda Hillî'nin en büyük rakipleri her zaman Sünnî alimler olmuştur. Hillî, böyle bir ortamda sultan Olcaytu'yu etkilemenin ancak Sünnîleri onun gözünde küçük düşürmekle gerçekleşebileceğinin farkında idi. Bunu da büyük oranda başardı ve içerisinde Sünnîlerin görüşlerini eleştirdiği ve İmâmiyye'nin kelâm anlayışını ortaya koyan bazı eserlerini sultan Olcaytu'nun isteği üzerine ve ona ithafen kaleme aldı.

Ayrıca Şîa ile Sünnîler arasında geçmişten gelen çekişmeler ve kavgalar o günlere de yansımıştı. Öyle ki Hillî, Sünnîler'in Şîîlere/Şîa'ya karşı büyük haset ve kin beslediklerini iddia etmektedir. Buna göre hem Gâzân Han hem de Olcaytu döneminin ünlü veziri ve aynı zamanda önemli bir ilim adamı olan Raşîdüddîn Fazlullâh el-Hemedânî (718/1318), sırf onu çekemeyen ve Şîîlere nefret duyan bazı Sünnî şahısların iftiraları nedeniyle şehit edilmiştir. Olayın geri planında ise acı bir hikâye gizlidir. Şöyle ki, bir gün sultan Olcaytu hastalanır ve bu hastalık sonucunda vefat eder. Aynı zamanda sultanın doktorluğunu da yapmakta olan vezir Raşîdüddîn Fazlullâh, onun tedavisine gerekli önemi vermemekle hatta onu zehirlemekle itham edilir. Tabîî ki, Hillî'ye göre bu ithamları yapanlar, Sünnîler'dir. Bunun üzerine Olcaytu'nun oğlu Ebû Saîd Bahadır Han (736/1335), vezir Raşîdüddîn'i ve henüz o sırada on altı yaşlarında olan oğlu İbrahim'i katlettirir. Dahası Raşîdüddîn'in tüm mallarına el konulur ve yaklaşık 60 bin cilt kitaptan oluşan kütüphanesi de yakılır. Bu noktada Sünnîler'in nefreti o kadar aşırıdır ki, Raşîdüddîn'in cesedi parçalara ayrılmış ve her bir uzvu bir şehre gönderilmiştir. Başu ise Tebriz'e götürülmüştür. Tüm bunlar, aslında Sünnîler tarafından Şîîlere duyulan öfke ve nefretin yansımalarıdır. Çünkü Raşîdüddîn, Şîîlere ve Şîîliğe yönelik hizmetleri nedeniyle Şîî veya en azından Şîîliğe meyilli bir devlet adamı olarak öne çıkmıştır. Örneğın Hillî ve öğrencileri için seyyar bir medrese yapması için Olcaytu'yu teşvik eden kişu Raşîdüddîn'dir. Yine o, Olcaytu döneminde paraların üzerine on iki imamın isimlerini yazdırmış ve hutbelerde de on iki imamın anılmasını sağlamıştır. Ayrıca mescitlerin ve hanların kapılarının üzerine on iki imamın adlarını naksettirmiştir. İşte tüm bu faaliyetleri yüzünden

Sünnîler ona karşı besledikleri kin ve nefret duygularını Şîî karşıtlığıyla birleştirerek bu değerli devlet adamı ve alimin şehit edilmesine alet olmuşlardır.⁷⁷

İşte Hillî'nin Sünnî karşıtlığının arkasında bu ve bunlar gibi nedenlerin bulunması muhtemeldir. Bununla birlikte ifade etmeliyiz ki, Hillî de dahil olmak üzere İmâmiyye Şîası'na mensup düşünürlerin çoğuna göre, İmâmiyye dışındaki tüm mezhepler veya gruplar daima "öteki" olarak görülmüş ve bu çerçevede değerlendirilmişlerdir. Doğrusu imâmet anlayışları, onların diğer fırka veya grupları ötekileştirmelerini kaçınılmaz kılmıştır. Öte yandan Müşebbihe'yi ve Haşeviyye'yi hatta Eş'arîliği bile Hanbelîliğe nispet etmiş olmasına; kendisini ve mezhebini sert bir şekilde eleştiren İbn Teymiyye'nin de Hanbelî gelenekten gelmiş olmasına bakılırsa, Hillî'nin zihin dünyasında kurguladığı bozuk inançlı (Sünnî) kesim, özellikle Hanbelîler'dir.

2.3. Hillî'nin Diğer Fırkalara Bakışı

İbn Mutahhar el-Hillî'nin diğer mezhepleri değerlendirirken hepsini bütünüyle ötekileştirip aynı şekilde görmediği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede genellikle olumlu atıflar yaptığı gruplar içerisinde Mu'tezile, her zaman önde olmuştur. Nitekim kendisinden önce gelen Usûlî alimlerin yaptığı gibi Hillî de, kendi mezhebi ile birlikte Adliyye olarak isimlendirdiği⁷⁸ Mu'tezile'nin kelâmî görüşlerinden yeri geldikçe faydalanmayı bilmiştir. O, özellikle bilgi teorisi ve tabiat felsefesinde Mu'tezile'nin Basra ekolüne yakın görüşler ortaya koymuş olup, kelâmî konularda da özellikle Ebu'l-Hüseyin el-Basrî (436/1044)'nin kelâmî görüşlerine sık sık atıfta bulunmuştur.⁷⁹

Öte yandan Hillî, itikâdî açıdan İmâmiyye Şîası'nı diğer İslam mezheplerinden ayıran en önemli mesele olan *imâmet* hususunda bile Mu'tezile tarafından kullanılan aklî delillerden faydalanmakta bir sakınca görmemiştir. Nitekim o, imâmetin vücûbiyetinin aklen sabit olduğunu ifade ederken Mu'tezile'nin lütuf nazariyesine⁸⁰ dayanmıştır. Şöyle ki Hillî, imâmetin Allah için vacip oluşunun akıl yoluyla sabit olduğunu savunmakta ve bu tezini imâmetin bir lütuf oluşu üzerine bina etmektedir. Onun tezinde imâmet, bir lütuftur. Her lütuf, Allah'a vacip

⁷⁷ Bkz., Hillî, *İstiksâü'n-Nazar fi'l-Kazâ ve'l-Kader*, thk. Es-Seyyid Muhammed el-hüseyinî en-Nisâbü'rî, (Meşhed: Dâru Enbâi'l-Ğayb, 1418), 65-67.

⁷⁸ Hillî, İmâmiyye ile birlikte Mu'tezile'yi "adâlet" anlayışlarındaki ortak düşünceleri nedeniyle "Adliyye" olarak adlandırmaktadır. Bkz., Hillî, *Meâricü'l-Fehm fi Şerhi'n-Nazm*, 351-367; Hillî, *İstiksâü'n-Nazar*, 34; diğer taraftan Adliyye'nin aslında sadece Mu'tezile için kullanılan lakaplardan biri olduğu da ifade edilmektedir. Bkz. Cevad Meşkûr, "Adliyye", *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. M. Mahfuz Söylemez vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 34.

⁷⁹ Öz, "İbnü'l-Mutahhar el-Hillî", 37.

⁸⁰ Konuya ilişkin bkz. Sinan Öge, *İslam Kelamcılarında Lütuf Teorisi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2015).

olduğundan imâmetin Allah'a vacip olduğu sonucu, aklın kolaylıkla ulaşacağı bir hükümdür.⁸¹

Hillî'nin Mu'tezile ile ilgili kullanmış olduğu ifadeler arasında en ilginç belki de onlardan miras olarak aldıkları pek çok görüş ve düşünce için "bu konuda İmâmiyye ve Mu'tezile'den onlara uyanların düşüncesi şöyledir" şeklindeki ifadesidir.⁸² Hillî'nin ifadesi, bu yönüyle dikkat çekici bir özellik arz etmekte olup bu ifadeleriyle o, aslında tüm bu görüşlerin kendi mezheplerine ait olduğunu, Mu'tezile'nin ise bu noktada kendilerini takip ettiğini iddia ederek tarihsel gerçeklere ters düşmekte ve kendine özgü bir mezhep taassubu içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Şu da var ki çalışmanın giriş kısmında da ifade edildiği üzere Hillî, imâmet anlayışı noktasında kendileri gibi düşünmeyen herkesi hakiki mü'min olarak görmediğini deklare etmiştir. Bu yüzden Hillî tarafından Mu'tezile'nin de hakiki manada imandan yoksun "Nâsibîler" olarak değerlendirildiğini söylemek yersiz değildir.

Hillî, yer yer *Hâricîlere* de değinmiştir. Onun bu noktada özellikle kelama ilişkin yazmış olduğu eserlerde *Hâricîlere*, herhangi bir konu hakkında kendilerinden farklı görüş ve düşüncelere sahip olmalarından dolayı yer verdiği anlaşılmaktadır. Bunu da yeri geldikçe tekrarlamıştır. Yine o, *Hâricîler* içerisinde bazı gruplara sırf görüşleri dolayısıyla değinmiştir. Örneğin *Hâricîlerin* en önemli kollarından biri olan *Ezârika'nın*, büyük günah işleyen kimseyi (mürtekib-i kebîre) müşrik saydığını⁸³ ifade eden Hillî, yine *Hâricîlerin* bir kolu olarak gösterilen *Fudayliyye* adlı bir gruptan bahsetmiştir. Ona göre bu fırkanın mensupları, her türlü günahı küfür olarak kabul etmelerine rağmen, peygamberlerin günah işlemelerini caiz görerek aslında peygamberleri tekfir etmişlerdir.⁸⁴

Diğer taraftan Hillî, bir fıkıh eseri olan *Tezkiratü'l-Fukahâ'da* *Hâricîleri* sert ithamlarla eleştirmektedir. Onun ifadesiyle *Hâricîler*, bid'atleriyle meşhur bir taifedir. Bunlar, içki içmek, zina etmek gibi büyük günah işleyen (Mürtekib-i Kebîre) herkesi tekfir ederler ve böyle kimselerin ebedi cehennemde azap göreceklarine inanırlar. Ayrıca bunlar, kendileriyle birlikte isyana katılanlar hariç tüm Müslümanların kanını ve malını helal sayarlar. Yine bunlar, Hz. Ali ve Hz. Osman'a karşı tavır almışlar ve onlarla birlikte Cuma namazı veya cemaatle namaz kılmamışlardır. Bu yüzden Hillî'ye göre *Hâricîler*, hem kâfir olmaları hem de imama hakaret etmeleri nedeniyle öldürülmelidirler. Ayrıca imam onlara bir yetkili gönderir de onlar onu öldürürlerse, haklarında kısas cezası

⁸¹ Bkz. Hillî, *el-Bâbü'l-Hâdi Aşer*, 40.

⁸² Bu yöndeki ifadeler için bkz. Hillî, *Nehcü'l-Hakk*, 82-85.

⁸³ Hillî, *Teslikü'n-Nefs ilâ Hazîreti'l-Kuds*, thk. Fâtıma Ramezânî, (Kum: Müeessesetü'l-İmâmi's-Sâdik, 1426), 228.

⁸⁴ Hillî, *Meâricü'l-Fehm*, 396; ayrıca *Fudayliyye* hakkında bkz. Meşkûr, "Fudayliyye", *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, 162.

uygulanmalıdır.⁸⁵ Anlaşılan o ki Hillî, Hâricîleri “Nâsıbî” olarak görmekte ve onlarla kâfirleri aynı kefeye koymaktadır.

Hillî'nin en çok eleştirdiği gruplardan birisi de, *Cebriyye*'dir. O, özellikle insan fiilleri konusundaki tutumları ve görüşleri nedeniyle eleştirdiği Cebriyye'yi ve bu fırkaya mensup düşünürleri akla ve aklın verdiği hükümlere karşı olmakla itham etmektedir. Ona göre Cebriyye, aklın zarûrî olarak kabul ettiği şeyleri inatla reddetmektedir. Ayrıca onlar, insanın fiillerinde hür olmadığını düşünmeleri (cebr) sebebiyle teklîfi de kabul etmemektedirler. Hatta onlar özellikle fiillerin insana isnadı konusuna delalet eden Kur'an ayetlerine bile karşı gelmektedirler. Yine onlar, ortaya koydukları düşünceleriyle, Allah (cc)'ı zalim olarak tanıtmaktadırlar. Oysa Allah (cc) onların nitelemelerinden münezzehtir. Yine Hillî'ye göre Cebriyye; olanı yok, olmayanı da var kabul etmek gibi akla ziyan bir düşünce yapısına sahiptir.⁸⁶

Cebriyye'ye yönelik eleştirilerinde Hillî o kadar ileri gitmektedir ki, onun bazı eleştirileri, insafli kimselerin “bu kadar da mı olur?” diyerek karşı çıkacağı türden suçlamalara dayanmaktadır. Örneğin onun iddiasına göre “kulu için küfrü yaratan Allah'tır” düşüncesinde olan Cebriyye, bu düşüncesiyle, Allah'ın, kullarına, en büyük düşmanları Şeytan'dan bile daha fazla zarar verdiğini ortaya koymaktadır. Zira Allah, kulda küfrü yaratıp sonra da bunun için ona azap ettiğinde, kuluna, şeytandan daha fazla kötülük etmiş olur. Çünkü şeytanın kötülükleri zorla yaptırmaya gücü yoktur; onun işi yalnızca kötülüğe davet etmektir.⁸⁷

Bu görüşlerine bakarak denilebilir ki aslında İbn Mutahhar el-Hillî, kulun fiillerinin yaratıcısının yine kendisi olduğuna inanmayan herkesi veya grubu Cebriyye olarak nitelendirmektedir. Bu durumda, Sünnî kelâm ekollerinin belki de tamamı, Hillî'ye göre Cebriyye ile aynı düzlemde dir. Nitekim o, bunu açıkça ifade etmekten de çekinmemiştir.⁸⁸

Sonuç

Mezhepler, belli bir din anlayışı çerçevesinde insanlar tarafından oluşturulan kurumsal yapılar oldukları için doğal olarak insanın sergilediği olumlu-olumsuz tavırlar mezhepler için de söz konusu olabilmektedir. Bu noktada hem aşırılık hem de mezhep taassubunun bir yansıması olarak ortaya çıkan “ötekileştirme” eğilimi, İslam tarihinde ortaya çıkmış hemen her mezhepte tezahür etmiştir. Şîa, tarih boyunca en çok ötekileştirilen fırkalardan biri olarak öne çıkmış olsa da onlar da,

⁸⁵ Hillî, *Tezkiratü'l-Fukahâ*, (Kum: Müessesetü âli'l-Beyt li-İhyâi't-Turâs, 1419), 9/408-9.

⁸⁶ Hillî, *Nehcü'l-Hakk*, 102-105.

⁸⁷ Hillî, *Nehcü'l-Hakk*, 116.

⁸⁸ Bkz. Hillî, *Nehcü'l-Hakk*, 105.

kendi anlam dünyalarında bir “Biz” ve “Ötekiler” şeklinde ayrıştırma eğilimi ortaya koymuşlardır. Şîa'nın en büyük kolu olan ve Şîa denilince akla ilk gelen fırka olan İmâmiyye mezhebi, imâmet anlayışına bağlı olarak kendi dışındaki tüm fırka veya grupları ötekileştirerek dışlayıcı bir tavır içine girmiştir.

Yaşadığı dönemde Şîî düşünceye damgasını vuran İbn Mutahhar el-Hillî, ortaya koyduğu görüş ve düşünceleriyle İmâmiyye Şîası'nı yegâne hak mezhep olarak tanıtmış olup diğer tüm fırka veya grupları ise “hak yoldan sapmış insan toplulukları” şeklinde değerlendirmiştir. Bu bağlamda ona göre İmâmiyye Şîası 73 Fırka hadisinde geçen Fırka-i Nâciye; diğer tüm gruplar ise sapıklar ve yoldan çıkmış olanlardır. Hillî'nin anlam dünyasında İmâmiyye Şîası'nın inandığı şekilde imâmete inanmayan yani Hz. Ali ilk sırada olmak kaydıyla on iki imamın imâmetini kabul etmeyen herkes Nâsibî sayılır ve bunlarla kâfirler arasında hiçbir fark yoktur. Bunlar geçerli imana sahip olmadıklarından cennete giremeyecek aksine cehennemden sakınları olacaklardır.

Hillî, en çok Sünnî çevreleri eleştirmiş ve “ötekileştirme” politikasını onlar üzerinde yoğun bir şekilde uygulamıştır. Özellikle Hanbelîleri sert bir şekilde eleştirmesi ve bazı aşırı fırkaları bu mezheple ilişkilendirmesi, İbn Teymiyye gibi Hanbelî gelenekte yetişmiş birinin yoğun tepkisi ile karşılık bulmuştur. Bununla birlikte Şîî düşünürlerin çoğunun yaptığı gibi o da, Sünnî karşıtlığının genel bir çerçevede olduğu izlenimini vermiştir. Eserlerinde geçen ifadelerle göre Sünnî çevreler, akidesi bozuk olan insanlardır. Keyfi uygulamalarla dine çok fazla zarar vermişlerdir. Yine onlar, pek çok hükmü sırf Şîîler yapıyor diye değiştirerek ifsat etmişlerdir. Diğer taraftan Hillî, burada ötekileştirme ameliyesini daha da ileri götürerek Sünnîleri, aşırılık içeren düşünceleri yüzünden kabul etmeyip kendilerinden uzak gördükleri bazı aşırı gruplarla ilişkilendirmek suretiyle küçük düşürmek istemiştir. O, bu tutumuyla tipik bir makâlât yazarı gibi hareket ederek indirgemeci ve taraflı bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Hillî, Şîa'yı temsil etme hakkını sadece İmâmiyye'ye vermiştir. Bu yüzden İsmâiliyye ve Zeydiyye gibi fırkaların mensuplarını da bir Şîî yerine Nasibî olarak değerlendirmiş ve ötekileştirmiştir.

Neticede Hillî gibi Usûlî bir düşünürün bile, mezhep taassubuna yenik düşmek suretiyle kendi mezhebi dışındaki tüm grupları ve onların mensuplarını ötekileştirmekten uzak kalamadığı görülmektedir.

Kaynakça

- Ağırkaya, Güven. “Öteki Algısının Tefsirdeki Yansımaları: Şîa Örneği”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, (2020), 1435-1456.
- Akkoyunlu, İsmail. *İbn Teymiyye'nin Şîa'ya Reddiyesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

- Altun, Hilmi Kemal. "Nâsibî Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (2020), 1198-1230.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkatî'n-Nâciyeti minhüm*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, y.y., 1948.
- Bulut, Halil İbrahim. *Şia'da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Bruckmayr, Philipp. "Mâturîdî Kelâmının Yayılması, Kalıcılaşması ve Temel Dinamikleri (Timurlular Döneminden 19. Arsa Kadar)". çev. Sönmez Kutlu, Muzaffer Tan. *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*. haz. Sönmez Kutlu. Ankara: Otto Yayınları, 2011, 403-440.
- el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Resâilu'l-Câhız*. thk. Abdusselâm M. Hârûn. Beyrut: y.y., 1991.
- el-Emîn, Muhsin. *Âyânü's-Şia*. thk. Hasan el-Emîn. Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbûât, 1403/1983.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfi'l-Musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1950/1369.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*. thk. Salih b. Makbel b. Abdullah el-Usaymî, Riyad 2011/1432.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008.
- Hansârî, Muhammed Bâkır b. Zeynelâbidîn b. C'afer el-Musevî. *Ravdatü'l-Cennât fi Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât*. thk. Esedullah İsmâiliyyân. Kum: Mektebetü İsmâiliyyân, 1392.
- Hillî, Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar. *Minhâcü'l-Kerâme fi Ma'rifeti'l-İmâme*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. Kahire: Mektebetü Dâri'l-Urûbe, 1962/1382.
- Hillî, Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar. *Müntehâl-Matlab fi Tahkiki'l-Mezheb*. Meşhed: Mecmau'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1429.
- Hillî, Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar. *el-Bâbü'l-Hâdî Aşer*. thk. Mehdî Muhakkık. Tahran: Müessesesi-i Mütâlaât-ı İslâmî Danişgah-ı Mcgill Şube-i Tahran, 1986.
- Hillî, Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar. *er-Risâletü's-Sa'diyye*. thk. Abdü'l-Hüseyn Muhammed Ali Bakkâl. Kum: Kitâbhane-i Umûmî, 1410.
- Hillî, Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar. *İzâhu Muhâlefeti's-Sünne li Nassi'l-Kitâbi ve's-Sünne*. thk. Bîbî Sâdât Rızâ Behâbâdî. Tahran: Kitaphane-i Mevzi ve Merkezi İsnad-ı Meclisi Şura-yı İslami, 1397.
- Hillî, Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar. *er-Risâletü's-Sa'diyye*. thk. Abdü'l-Hüseyn Muhammed Ali Bakkâl. Kum: Kitaphane-i Umumi, 1410.
- Hillî, Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar. *Nehcü'l-Hakk ve Keşfü's-Sıdk*. thk. Aynullah el-Hasenî el-Urmevî. Kum: Dâru'l-Hicre, 1986/1407.
- Hillî, Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar. *Menâhicü'l-Yakîn fi Usûli'd-Dîn*. thk. Ya'kûb el-Ca'ferî el-Merağî. Kum: Merkezü'd-Dirâsât ve't-Tahkîkâtî'l-İslâmiyye, 1415.

- Hillî, Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar. *İstiksâü'n-Nazar fî'l-Kazâ ve'l-Kader*. thk. Es-Seyyid Muhammed el-hüseynî en-Nisâbü'rî. Meşhed: Dâru Enbâi'l-Ğayb, 1418.
- Hillî, Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar. *Meâricü'l-Fehm fî Şerhi'n-Nazm*. Meşhed: Mecmau'l-Buhûsî'l-İslâmiyye, 1388.
- Hillî, Hasan b. Yûsuf b. el-Mutahhar. *Teslîkü'n-Nefs ilâ Hazîreti'l-Kuds*. thk. Fâtıma Ramezânî. Kum: Müessesetü'l-İmâmî's-Sâdık, 1426.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1119.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*. thk. M. Reşâd Sâlim. Riyâd: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986/1406.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Selefilik: İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Kahraman, Hüseyin. “Şîa'da Bir Hidayet Rehberi Olarak Ehl-i Beyt ve “Nuh'un Gemisi” Benzetmesi”. *Marife Dergisi*, 4/3, 2004, 175-187.
- Kohlberg, Etan. “İmâmîyye Şîası Geleneğinde “Rafızî” Terimi”. çev. Halil İbrahim Bulut. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2/2, 2004, 123.
- Kohlberg, Etan. “İmâmî Fıkında İmâmî Olmayan Müslümanlar”. çev. Hanifi Şahin, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of the Faculty of Divinity*, 1/2 (2014), 297-328.
- Kutlu, Sönmez. “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”. *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'alesi 1* (2005), 391-440.
- el-Küleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak. *el-Kâfi*. thk. Ali Ekber el-Gaffârî. Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1363.
- Laoust, Henry. *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*. çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, Sabri Hizmetli. İstanbul: Pınar Yayınları, 1999.
- Laoust, Henry. “el-Hillî'nin Doktrininde Sünniliğin Eleştirisi”. çev. M. Saffet Sarıkaya. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1997), 297-328.
- Maden, Ferhat. *İbn Mutahhar el-Hillî ve Şîî Düşüncedeki Yeri*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021.
- el-Malatî, Ebû'l-Hüseyn. *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kahire 1368/1948.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Tâki b. Maksûd Ali. *Bihâru'l-Envâri'l-Câmia li-Düreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr*. Kum: Müessesetü İhyâi'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1388.
- Meşkûr, Cevad. “Adliyye”. *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*. çev. M. Mahfuz Söylemez vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- en-Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Tabsiratü'l-Edille*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.

- Ocak, Ahmet. "Nizâmiye Medreseleri'nin Mezhep İhtilaflarına Yaklaşımı". *Türk-İslam Tarihinde Yükseköğretim: Selçuklu-Osmanlı Sınırlarında Gelenek ve Değişim*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları (2015), 23-31.
- Öge, Sinan. *İslam Kelamcılarında Lütuf Teorisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Örs, Derya. *Târih-i Olcaytu (inceleme ve Çeviri)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Öz, Mustafa. "Râfızîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34/396-397. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmiye Medresesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33/188-191. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Özervarlı, Mehmet Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36/399-402. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Rudolph, Ulrich. "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı". çev. Ali Dere. *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. 313-322.
- Şahin, Hanifi. *Şîilerin Gözüyle Sünnîler İlk Dönem Şîî Kaynaklarda Sünnî Algısı*. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.
- eş-Şehristânî, Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Abdülaziz Muhammed Vekil. Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1968.
- et-Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. Hasen b. Ali. *Tehzîbü'l-Ahkâm*. thk. Seyyid Hasan Horsan. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1944.
- Uyar, Mazlum, *İmâmiyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2000.
- Uyar, Mazlum. *Şîî Ulemanın Otoritesinin Temelleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.
- Watt, Montgomery. "Mâtürîdî Problemi". çev. İbrahim Hakkı İnal. *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, 159-166.
- Yavuz, Salih Sabri. "Minhâcü's-Sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30/110-111. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28/165-175, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- YAZICI, Muhammet. *İbn teymiyye'nin Mecmu'u Fetâvâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakışı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Yurdagür, Metin. "Haşviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16/426-427. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Yüksel, Emrullah. "el-İbâne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19/254-255. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.